

RÉVAI MAGYAR-UGOR NYELVHASONLÍTÁSA.

I.

Mindig érdekes, visszatekinteni valamely tudomány gyermekkorára, szemlélni az első bizonytalan, ingadozó lépéseket, melyekből később a biztos járás vált. A magyar-ugor összehasonlító nyelvészetnél e visszatekintés annál nagyobb érdekel bír, mert e tudomány már gyermekkorában oly művelővel dicsekedhetett, mint a milyen Révai Miklós volt, e nagy férfiú, ki egy félszázadnál tovább mintegy ködbe burkolva állt a nemzet előtt, s kit teljes valóságában csak nem rég óta ismerünk. A kép, melyet Bánóczy¹⁾ festett róla, terjedelmes és élénk színű, s azért az egész ember lefestésére aligha fog egyhamar valaki újra vállalkozni, s erre nincs is szükség; de a kép egyik-másik kisebb részének kijavítása, megnagyítása és élénkebb kiszínezése mindenesetre megérdemli a fáradságot, sőt itt-ott bizonyára szükséges is.

Mi is egy ilyen kis rész kiszélesítését, illetőleg kiszínezését vettük czélba ezen értekezésünkkel, melynek első részében Révairól mint magyar-ugor összehasonlító nyelvészről, s egyúttal természetesen e tudomány gyermekkoráról akarunk szólni.

Az „*Antiquitates*“ és az „*Elaboratior Grammatica*“ szerzője, hódolva a kor irányának, a héber-magyar nyelvrokonság híve és tanítója volt. Azomban éber figyelmét nem kerülhette el azon mozgalom, mely éppen az ő korában az éjszaki nyelvek körül megindult; nem kerülhette el különösen *Sajnovics Jánosnak*

¹⁾ Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1879.

„*Demonstratio*“-ja¹⁾), egy tudós jezsuita műve, ki csillagot ment vizsgálni a magas éjszakra, és hazatérve a magyar-ugor összehasonlító nyelvészet megalapítója lett. A «*Demonstratio*» oly mű, mely több méltánylást érdemel, mint a mennyiben eddig részesült, mert szerzőjének csillagász létére oly tiszta, világos fogalma volt már ez előtt egy századdal a nyelvrokonságról, milyennel nálunk számos művelt ember most sem dicsekedhetik. Sajnovics művéből kitűnik, ha nem mondja is ki egész határozottan, hogy ő a nyelvrokonságot nem a feltűnő, kézzelfogható hasonlóságban, hanem a törvényszerű különbözőségben kereste, s ez az, a mivel nálunk sokan nincsenek még tisztában. A magyarnak és lappnak nyelve — úgymond — rokon lehet, a nélkül, hogy egyik a másik szavát megértené; mert ha e kettő hajdanában egy nép volt is, annyi század óta teljesen el lévén egymástól választva, mind a lapp, mind a magyar nyelvnek nagyon meg kellett változnia; mert azt csak nem tehetjük föl, hogy mind a kettő megállapodott úgy, a hogy az egység korában volt, vagy hogy mind a kettő teljesen egyenlően fejlődött tovább, s ugyanazon változásokon ment át.

Sajnovics munkájának ezt a részét ma is ki lehetne adni minden lényegesebb változtatás nélkül, — oly világosan, értelmesen és helyesen fejtegeti a rokon nyelvek közti különbözőségek okait. De a többi részekben is igen sok jót találunk. Így pl. igen jellemző szerzőnkre nézve az, hogy ő, mint az előszóban világosan kijelenti, a képzők és ragok egyezését sokkal fontosabbnak tartotta, mint a szókinés azonosságát; s nem is szorítkozott az utóbbinak kimutatására, hanem egybevetette a lapp és magyar névragokat, birtokragokat, igeragokat, diminutiv és comparativ képzőket, szóval a két nyelv szoragozásának és szóképzésének egy részét is. Ebből látható, hogy Sajnovics előtt korához képest nagyon tisztán állt az összehasonlító nyelvész feladata, s ha sok speciális dologban tévedt is, ha túlbuzgalmában és lelkesedésében néha túlzott állításokra ragadtatta is magát, ez mind nem von le semmit abból az érdeméből, hogy utódainak utat, még pedig helyes utat mutatott.

És az út nem tetszett büszke apáinknak, kik nagyon restell-

¹⁾ *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Kopenhagae, 1770. — Másodsor: Tyrnaviae, 1771.

tek a szegényes éjszaki atyafiságot, és fölkiáltottak Barcsay Ábrámmal:

«Sajnovics jármától ójuk nemzetünket,
Ki Lappóniából lurezolja nyelvünket!»

S hány ilyen felkiáltás hangzott föl akkor minálunk! A megsértett nemzeti álbüszkeség fölajdulásai azonban nem riasztották vissza Gyarmathi Sámuelet, ki Sajnovics nyomdokaiba lépve, 1799-ben kiadta „*Affinitas*“¹⁾, mely nagyobb is, szélesebb körű is elődje művénel; mert Sajnovics csak a lapp nyelvvel, annak is csak éjszaki dialektusával foglalkozott, Gyarmathi pedig már felölelte az egész ugorságot, kivéve az osztyák nyelvet. Segédkönyve sokkal több volt, mint Sajnovicsnak, azért adatokban gazdagabb is; de az összehasonlító nyelvész feladatával és eljárási módjával nem volt annyira tisztában, mint amaz. Néha mintegy sejtélem-szerűleg eltalálta az igazat; s annyiban követte elődjét, hogy nem szorítkozott a szavak összehasonlítására, hanem a nyelvtani formákat is egybevetette, bár nem sok szerencsével. Általában sajtáságos ellentéteket mutat föl műve; egyszer jól látszik tudni, hogy az összehasonlításnál szét kell bontani a szót elemeire, s mindegyik elemecskét a neki megfelelővel kell összevetni, — más helyt pedig teljesen laikus módon jár el, s csupán a hangzás után indulva oly szóalakokat vet össze, melyekről minden szakismeret nélkül, pusztá józan észszel is tudhatta volna, hogy semmi közülük sem lehet egymáshoz. Így pl. összeveti a praesentst a praeteritummal, a singularist a pluralissal; a szavak jelentését rendesen nem veszi tekintetbe, s minden habozás nélkül állítja a lapp *urut* «organum musicum» mellé a m. *hurut*-ot, a finn *kova* «durus» mellé a m. *kova* szót. Az adatok fölhozásában sem jár el kellő lelkiismeretességgel; a magyar szavakat csüri-csavarja, változtatja, csak hogy hasonlítanak az állítólagos rokon szóhoz, s így igen nagy nála azon magyar szavak száma, melyek nem egyebek, mint pusztá fictiók. S teljes joggal tehetjük föl, hogy a rokon nyelvek szavaival is így járt el, ha szüksége volt rá; mert művében elég olyan szó van felhozva, melyet segédkönyveiben, legalább a nagyobbakban, a leggondosabb kutatás mellett sem tudtunk meg-

¹⁾ *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Gottingae, 1799.*

találni. Így tehát mindenki beláthatja, hogy Gyarmathi műve nemcsak mint tudományos munka áll mögötte a Sajnovicsénak, hanem még mint adatgyűjtemény sem megbízható.

Ez a két munka hitta föl Révai figyelmét éjszaki rokonainkra, vagy legalább ez a kettő győzte meg a magyar-ugor rokonságról. Hozzáfogott tehát e nyelvek tanulásához és megszerezte a megszerezhető segédkönyveket; mert mint másutt, úgy itt sem akart másod kézből dolgozni, nem akart pusztá másoló lenni.

Legtöbb segédkönyve volt a lapp nyelvre, nevezetesen a *Fiellström* és *Ganander-féle*¹⁾ nyelvtanok, s a *Lindahl-Öhrling* és *Leem-féle* szótárak.²⁾ A *Fiellström* nyelvtana a svéd-lapp dialektust tárgyalja, de tekintettel van a finnmarkira is; csakhogy sok benne az ellenmondás és a zavarosság. A szerző nincs tisztában a két dialektus közti különbségekkel, s innen van, hogy sokszor össze-zavarja a kettőt, úgy hogy pl. lpS. szóhoz lpF. ragot tesz, vagy megfordítva; s általában a lpF. dialektussal igen mostohán bánik. — Terjedelmesebb és speciálisabb ennél a *Ganander* nyelvtana, mely a svéd-lapp dialektushoz tartozó torneo-vidéki nyelvet ismerteti. — A szótárak közül a *Lindahl-Öhrling-féle* szintén a svéd-lapp dialektus szavait tartalmazza, egy kis nyelvtani bevezetéssel; a *Leem-féle* pedig finnmarki-lapp szótár.

A finn nyelvre vonatkozólag csak a *Vhael* kis nyelvtana³⁾ állt rendelkezésére, mely rövid hangtant, prosodiát és etymológiát tartalmaz. A hangtanban nevezetesen a hangzóilleszkedés törvényei, melyeket Révai is lenyomatott nyelvtanában; a ragozástánból pedig említésre méltó, hogy *Vhael* a finn alanyi és birtokragokat egyenesen névmásoknak mondja (44. l.) Különben e kis nyelvtan nagyon hiányos, a mi — korát tekintve — nem is lehet máskép.

Az észti dialektus bővebb ismeretét Révai a *Hupel* nyelv-

1) *Fiellström*, Petrus: «Grammatica Lapponica». Holmiae, 1738. — *Ganander*, Henricus: «Grammatica Lapponica». Holmiae, 1743.

2) *Lindahl*, Ericus et *Joannes Öhrling*: «Lexicon Lapponicum». Holmiae, 1780. — *Leemius*, Canutus: «Lexicon Lapponicum Bipartitum». Nidrosiae, 1768.

3) *Vhael*, Bartholdus G.: «Grammatica Fennica». Aboae, 1733.

tanából s a hozzácsatolt szótárból¹⁾ merítette. Ez a fősúlyt az elterjedtebb revali dialektusra helyezi, de mellette a dorpatit is elég bőven ismerteti. Meglehetősen terjedelmes munka, és elég rendszeres, ámbár inkább gyakorlati, mint tudományos czélből írta a szerző, mint maga is megvallja.

Ebből a nyolcz munkából merítette Révai mind azt, a mit az ugor nyelvekről tudott. Két nyelvhasznító kísérlet, két szótár és négy nyelvtan: ennyiből állt mind az, a mire támaszkodhatott; ez pedig édes kevés. Ezen kívül nem szabad felednünk, hogy olyan segédkönyvei, mondhatjuk forrásmunkái, milyenekből a hasonlító nyelvész dolgozni szokott, t. i. nyelvtanok és szótárak, csakis a lapp és finn nyelvre, s az utóbbinak egyik dialektusára, az észtre voltak²⁾; a többit csak Gyarmathinak kevés, hiányos és megbízhatatlan adataiból ismerhette, s innen van, hogy ő majdnem kizárólag csak a lapp, finn és észti nyelvre szorítkozik, s a többiből alig hoz fel egy-két adatocskát.

Már most, ha meggondoljuk, hogy az összehasonlító nyelvészet Révai korában még a külföldön is mily gyenge lábön állt; ha meggondoljuk, hogy neki mily csekély számú, hiányos és részben hibás segédkönyvek alapján kellett dolgoznia, minden biztos vezérely, útmutató minta nélkül: valóban nem csodálhatjuk, hogy műveiben nagy botlásokkal, tévedésekkel találkozunk; s annál nagyobb dicsőségére válik nagy szellemének, hogy mind e mellett sok olyast mutathat föl, a mit ma is helyesnek, elfogadhatónak kell mondanunk.

Kezdjük ismertetésünket Révai tévedéseinek elősorolásán, s azután térjünk át arra, a miben eltalálta a helyest.

Legtöbb botlása Révainak onnan származott, hogy a szavak

¹⁾ Hupel, August Wilhelm: «Ehstnische Sprachlehre.» Riga und Leipzig, 1780.

²⁾ Meg kell jegyeznünk, hogy Révai nem volt tisztában a finn és észti nyelv közti viszonytal, s az utóbbit mindig mint egészen külön nyelvet említi; Hupel szintén e nézetben volt, mert nyelvtanának 4. lapján ezeket írja: «Die ehstnische sprache scheint eine schwester der finnischen zu sein, denn sie hat mit derselben viele wörter und regeln gemein.» — Sajnovics művében idézve van ugyan Wottonius egy helye: «Linguae Esthicae et Letticae dialectos esse linguae Fennicae . . .» — de ezt, úgy látszik, Révai nem vette figyelembe.

és alakok egybevetésében nem volt semmi biztos alapja, melyre építhetett volna; mert nem ismerte, de nem is ismerhette még a különféle hangváltozásokat, s így nem tudhatta, hogy ennek vagy annak a magyar hangnak milyen felel meg a rokon nyelvekben. Már pedig ezen szilárd alap nélkül egy lépést sem lehet biztosan tenni a nyelvtudományban. Azt mint nyelvész nagyon jól tudta, hogy a magyar szavaknak megfelelő rokon nyelvi szavakban nem szabad mindig ugyanazon hangokat keresnie, mert hiszen akkor nem lehetne szó rokon nyelvekről, hanem csak egy és ugyanazon nyelvről; csak abban tévedett, — nem lévén biztos kalauza, hogy a hangváltozásokkal igen könnyen bánt el.

Lássunk erre nézve néhány példát. Révai fölismerte a magyar, lapp, finn és észtt comparativus-képző egyezését, s eredeti alaknak a m. *-bb-t* tartotta, s úgy származtatta belőle a finn képzőt, hogy az első *b*-ből *m* lett, a másodikból pedig *p*. (G. 215.)¹⁾ Azt természetesen nem tudhatta, hogy ily esetekben éppen a nasalisos alakot kell eredetibbnek tartanunk, s így nem az *-mp* származik eredetibb *-bb*-ből, hanem megfordítva. — Sokkal valóbszínűnek látszik, de azért mégsem helyes az a föltevése, hogy a második személybeli m. *-d* rag régebben *-t* volt, s így egyező a lp. *-d*, *-t*, finn *-t* és észtt *-d*, *-t* ragokkal (G. 320.) Ezen egybeállításán éppen nem lehet csodálkoznunk, mert első tekintetre csakugyan nagyon tetszetős; most már természetesen, miután megismertük az egyes nyelvek hangtani sajátságait, akadályok gördülnek lehetősége elé, melyek közül elég csak annyit említenünk, hogy a magyarban a *t* soha sem lágyult *d*-vé, a *d*-nek pedig a rokon nyelvekben közönségesen *nd*, és nem *d* v. *t* felel meg. — Szint ilyen plausibilis a második személybeli m. *-sz* ragnak (helyesebben képzőnek) eredeti *d* vagy *t*-ből származtatása (G. 322.), mire azt hozza föl Révai analogiául, hogy *cselekeszik* is *cselekedik*-ből keletkezett; azonban, mint az újabb kutatások kiderítették, ezen föltevés sem állhat meg, s erről alább majd bővebben fogunk szólni. — Kissé merészebb már az a föltevés, hogy a régi m. *heon* szó a finn *vain*, *vaan* s az észtt *vaid*, *vaide*-vel egyező, a mit úgy magyaráz szerzőnk, hogy a finn *v* a magyarban *h*-vá, az észtt *d* pedig *n*-vé lett (A. 154.) Hasonlóképen

¹⁾ G. = «Elaboratio Grammatica»; A. = «Antiquitates.» A számok a lapokat jelölik.

kissé merész a m. *meg*-nek származtatása az észtt *ning*, *nink*, *lp-maittai*, *maidak*-ból, melyek közül az észtt szavak alakja még csak össze volna egyeztethető a m. alakkal, de a lapp szavaké nagyon távol áll tőle. (L. alább a szóegyezések közt.) Külömben Révait nem lehet azzal vádolni, hogy minden alap nélkül állította ezen szavak egybetartozóságát, mert a *t : g* változásra analógiákat is keresett, s fölhozta ezeket: *söt* — *sög*, *ismét* — *ismég* (Sylvester gramm.) Hogy azonban ezek itt semmit sem nyomnak a latban, azt ő természetesen nem tudhatta. — De ennél már önkényesebb az a föltevés, hogy a m. *vagy*- és *val*- tövek eredetibb *vaj*, *vaj*, *vuj*-ból keletkeztek *j : gy* és *j : l* változás által (G. 836.); s még önkényesebb a finn translativusi *-ksi* ragnak a m. *-vá*, *-vé*-ből való levezetése ilyenképen: *-vá*, *-ví*, *-hi*, *-si*, *-xi* (*ksi*) (G. 212.)

De még egyszer ismételjük, hogy Révait az effélékért nem illetheti megrovás; mert akkor minálunk senkinek sem volt még sejtelve a hangváltozások rendszerességéről, s így igen természetes, hogy ő a hangok fejlődését esetről esetre csak úgy gondolom-formán volt kénytelen megállapítani; s itt még dicsérni való az a törekvése, hogy a mennyire lehetett, analógiákkal iparkodott igazolni föltevéseit.

A hangváltozásoknak és az egyes hangok rokon nyelvekbeli értékének nem ismeréséből származott természetesen az is, hogy a szavak egyeztetését pusztán a rokon hangzásra alapította, s a hangzás nem egyszer tévútra vezette. Ez azonban oly tévedés, melyért Révait megint nem szabad kárhoztatnunk, mert hiszen szilárd épületet nem lehet rakni ott, a hol nincs szilárd alap, ennek megteremtése pedig neki nem állott módjában. De lássuk most az egyes eseteket.

1. *Asszony*. Ezt a szót Révai (A. 252.) a lapp *nisson*, *nisu* szóval állítja össze Sajnovics nyomán, kinél (Demonstr. 79.) szintén előfordul már ezen egybeállítás. E szavak alakja nem tér el annyira, hogy egyezésüket előre is, minden vizsgálat nélkül, lehetlenségnek lehetne mondani, de a hangtörvények ismeretével mégis könnyű kimutatni, hogy nem egyezők. Igaz ugyan, hogy a lpS. *nisu*, *nisun* és a lpF. *nisson* «*uxor, femina*»-t jelent, s így értelme megfelel az *asszony* szóénak; továbbá az sem példátlan dolog, hogy szókezdő mássalhangzók elvesznek, s így föl lehetne tenni, hogy az *asszony* szó is mássalhangzós kezdetű volt eredeti-

leg; csak az a bökkenő, hogy szókezdő *n* elkopására bajosan találhatnánk példát, s így itt nincs analogia, melyre támaszkodni lehetne. Azért újabban nem is reflectáltak Révai ezen szóegyeztetésére, és Budenz (Magyar-ugor összehasonlító szótár 392. l.) a lp. *nisu*, *nisun*, *nisson* szavakat a m. *nász* szóval állította össze; az *asszony* szót pedig Hunfalvy s később szintén Budenz a finn *akka* «asszony, feleség, öregasszony, aggnő» szóval (v. ö. Nyelvtud. Közlem. VI, 26.)

2) *Első*. Révai szerint ez a szó összefügg a lapp *alget* (inchoare) és az észtl *algama* (anfangen) igével (G. 280.) Igen plausibilis dolog, az *első* szót «kezdeni» jelentésű szavakkal rokonítani; de Révai föltevésének útjában áll egy akadály, melyet ő még nem vehetett észre, t. i. az, hogy az *első* szó magashangú, a másik kettő pedig mélyhangú. — Külömben azon szavakat, melyekkel újabban Budenz állította össze az *első*-t l. Szóegy. 742. (Ny. K. VII, 22.)

3. *Fél*. Már Sajnovics említette (Demonstr. 78.), hogy a lp. *veel* «frater» ugyanaz, mint a m. *fél* «frater», ebben: *feleim*. Ennek nyomán állítja össze Révai a *fél* szót a lp. *välja*, *väl*, *velli*¹⁾ szavakkal, s ettől a «frater» jelentésű *fél*-től különválasztja a «dimidium» jelentésűt, mert ennek — ugymond — a lp-ban *pele* s az észtlben *pöl* felel meg. (A. 63.) Itt az első kérdés, mely fölmerül, az, hogy a magyarban csakugyan kétféle *fél* nomenünk van-e. Igaz, a «frater» és «dimidium» jelentés bajosan egyeztethető össze, s így első tekintetre szükségesnek látszik kétféle *fél*-nek megkülönböztetése; csak hogy nem ez a két jelentés áll ám itt szemközt. A régi Halotti Beszédbeli *feleym*-et ugyanis Molnár Albert és utána Kresznerics így fordítja. «proximi mei», s ez a jelentés szépen megfér a *fél*-nek egy másik jelentésével: «seite, oldal», mely szerint a *feleym* így magyarázható: «az én oldalamon, feleimen levők.» Egyébiránt a két jelentés összeférőségét nemcsak a magyarból, hanem a rokon nyelvekből is több példával lehet még bizonyítani (ld. Budenz, MUGSz. 508. l.) A mi a Révai felhozta rokon szavakat illeti, a lp. *pele* csakugyan megfelel a m. *fél*-nek, s ebből azután az is következik, hogy a *välja*, *väl*, *velli* szavak nem

¹⁾ A Lindahl-Öhrling-féle szótárban ezen alakokat találjuk: *velj*, *velja*, *välj*, *välja*, *väl*.

tartozhatnak ide, bármennyire hasonlítanak is hangalakjukra nézve a *fél*-hez; nem tartozhatnak pedig azért, mert nem tekintethők a *pele* változatainak, tehát tőle egészen független, különböző szavak. Külömben a Révai korában még ismeretlen hangtani törvények is bizonyítják, hogy a *fél* és *lp. väl* stb. nem tartozhatnak együvé. Tudjuk ugyanis, hogy a szókezdő *m. f*-nek a rokon nyelvekben csak labialis explosiva, még pedig rendesen kemény (*p*, csak a *lpF*-ban *b*) szokott megfelelni, nem pedig labialis spirans, kivéve, ha valamely nyelvben, mint pl. a cseremiszen, explosiva: spirans-váltakozás áll be. Másrészt a szókezdő lágy labialis spirans (*v*) valamennyi ugor nyelv sajátja, azért a *v* kezdetű rokon szavak megfelelői a magyarban is *v*-vel szoktak kezdődni, nem pedig *f*-vel. — Az észti *pöl*-, helyesebben *pöl*-ra nézve v. ö. Budenz, MUGSz. 490.

4. *Hajt*. Révainál (G. 710.) a *hajt* szó rokonaként föl van hozva az észti *ajama* «impellere, urgere, incitare», s a lapp *ruojet* «agere, pellere» ige. Ha csak fülünket kérdezzük meg, mint Révai tette, csakugyan valószínűnek tarthatjuk e szavak egybetartozóságát; de a hangtörvények ez esetben is mást vallanak, mert a szókezdő *m. h*-nak a rokon nyelvekben nem felel meg *v* vagy önhangzó. (A *hajt* rokonságát Budenz összeállítása szerint ld. MUGSz. 72.)

5. *Hajít*. Szerzőnk ezt a szót Gyarmathi nyomán a finn *heitan* (valószínűleg sajtóhiba *heitän* helyett) igével állítja össze (A. 266.), és talán hogy jobban szembe tűnjék a hasonlatosság, *hajít* helyett *haít*-ot ír. Első tekintetre csakugyan mindenki azonosnak tartaná a két igét, s értelmük is majdnem teljesen azonos; azért nem lehet csodálni, hogy Gyarmathi, s utána Révai kapcsolatba hozta a kettőt. Azonban, ha a dolog mélyére hatolunk, kiderül ezen föltevés tarthatatlansága. Révai szerint a *m. haít* = finn *heit*; igen, csakhogy nem *haít*-, hanem *hajít*- a *m.* ige, s a *j*, melyet szerzőnk kihagyott, nem lényegtelen, euphonikus hang, hanem lényeges része az alapigének, a *haj*-nak, mely az <ít képző elhagyásával tisztán áll előttiünk. Ez a *haj*- pedig nem felel meg a finn *heitän*-beli *hei*-nek, mert *j*-je, mint a kétségkívül eredetibb *hagyít*-mutatja, *gy*-ből gyengült, ez a *gy* pedig eredetibb *d*-re mutat vissza.¹⁾ Külömben nem tartozik ránk a két ige igazi rokonságának

¹⁾ A *hagy*- ige *gy*-je vagy egyenesen az ugor *k_sd_s*- alapalak *d*-jéből

kimutatása: ezt megtalálhatja az olvasó Budenznél, MUgSz. 67. és 260. l.

6. *Halk*. Révai (A. 266.) a finn *häikytetän* «sedor» alakot, mely Gyarmathinál (Affin. 69.) *helyhettetem* alakkal van egyeztetve, a m. *halkittatom* másának tartja. Megint egy példa arra, hogy a rokon hangzás mily csalóka némelykor. Hogy ezt kimutathassuk, válaszszuk el a személyragokat és passivum-képzőket, melyeknek egyezése könnyen fölismerhető, s akkor a m. *halkító* (*halkít-*) tövel a finn *häikyttä-* áll szemben. Látni való, hogy mind a kettő képzett alak: az egyik *halk*, a másik *häikkä* alapszóból. Az előbbinek képzése elég világos; az < *ít* az ismeretes denominatív képző, mint ezekben: *szépit*, *nagyít* stb. A *häikyttä-* képzését azonban már nem ily könnyű megfejteni. A *-tt-*ről tudjuk, hogy deverbális igeképző; de micsoda az *-y*? Úgy látszik, mintha reflexiv képző volna, de ez névi alapszóhoz, milyen itt a *häikkä*, nem járulhat, mert oly esetekben is, a hol ahhoz látszik járulni (pl. *lisäy-* augeri: *lisä* augmentum), pontosabb vizsgálat után kiderül, hogy egy lappangásba jött denominatív igeképző előzi meg (*lisä*: *lisää* = *lisädä*- augere, s ebből lesz: *lisädy-*, *lisäy-*). De a *häikyttä-*-ben az *y* előtt nem kereshetünk semmiféle denominatív képzőt, mert itt az *-y* oly közvetlenül járult a névszótóhoz, hogy ennek véghangzóját is kisorsította. Minek tartjuk tehát e képzést? — Segítségünkre jön a *häikyttä* nek egy másik és kétségkívül eredetibb alakja: *häikkittä-*, mely mindent megmagyaráz; itt ugyanis nem *-y* reflexiv, hanem *-i* denominatív képzővel van dolgunk, mely ugyanaz, mint a m. < *ít* (-, *jt*)-beli *-j*, és melynek *-tta*, *-ttä*-vel való kapcsolata (< *itta*, < *ittä*) a finnben igen közönséges. — A képzőkkel tehát tisztában vagyunk; lássuk már most az alapszókat. Megfelel-e a m. *halk* a finn *häikkä*-nek? A hangtani törvények erre nem-mel felelnek, mert nem is említve, hogy a két szó nem tartozik ugyanazon hangrendbe, csak annyit hozunk föl, hogy a m. szóközépi *l* vagy eredeti, vagy pedig *d*-ből fejlődött, de *i* (*j*) soha sem szokott neki megfelelni. Ez azonban csak az alak;

fejlődhetett, vagy lehetséges, sőt valószínű, hogy ezt a *d*-t a magyar nyelv is, mint a zürj.-votj. és vog., *l*-re változtatta, s akkor a *-gy*-t a *-d* frequent-képző gyengült alakjának kell tartanunk, s ez esetben a *hagy*- eredb. *hal-d*-ből való, mint a *vagy*- eredb. *val d*-ből.

még nagyobb eltérést mutat a két alapszó értelme. A m. *halk* anyyi mint «tardus, tacitus, lentus» (MA.), a finn *häikkä* pedig «strepitus, tumultus; lärm, gemurmel» (Renvall), s ezt a kétféle értelmezést bajos volna összeegyeztetni. Megjegyzendő, hogy Renvall a *häikkittä*- v. *häikyttä*- származékot így fordítja: «sedo v. cohibeo tumultuantes». (Egyébiránt a *halk* szóra nézve v. ö. Buzdenz, MUGSz. 130. l.)

7. *Heon*. Mint már fönnebb említettük, Révai (A. 154.) a Halotti Beszédben előforduló *heon* («tantum, dumtaxat, solum») szót a finn *vain*, *vaan*, s az észtt *void*, *vaide* szavakkal hozza kapcsolatba. Mielőtt ezen állítólagos rokonság iránt megkérdeznők a hangtani törvényeket, jöjjünk tisztába e szavak értelmével. A *heon* a HB.-ben kétszer fordul elő: «Es mend paradisumben uolov gimilictul mundoa neki elnie. *Heon* tilutoa wt ig fa gimilictvl...» — «Num *heon* muganec. ge mend w foianec halalut evec.» Mind a két esetben, de kivált az utóbbiban, világos, hogy a *heon* annyi mint «csak». A finn *vain* értelme: «utrumne, numnam; quidem, tamen; gewiss, doch» (Renvall); *vaan*: «sed, vero, autem; aber, sondern» (u. o.), de «csak» értelemben is használatos; észtt *vaide* (*void*): «aber, nur, sondern» etc. (Hupel.) Látjuk tehát, hogy a *vaan* és *vaide* (*void*) értelme körülbelől megegyeztethető a *heon*-ével, s minthogy ehhez hozzájárult némi alaki hasonlóság is, Révai nem ok nélkül keresett a szavak közt rokonságot. De a kérelhetetlen hangtani törvények ezt a föltevést is lehetetlennek nyilvánítják, kimondván, hogy a szókezdő magyar *h*-nak a rokonnyelvekben csak gutturalis explosiva vagy dentalis spirans felelhet meg, de *v* soha sem áll vele szemben. A többi hangalaki eltérésre nem is szükséges ezek után reflectálnunk.

8. *Hurit*. Gyarmathi (Affin. 67.) a m. *hurítom* «castigo» alaki és értelmi másának mondta a finn *kuritan* igét, s ezt átvette Révai is (A. 76.) Ez a szóegyeztetés éppen ellenkezője az előbbinek, mert itt a két szó hangalakra nézve csakugyan megegyez, úgy hogy e tekintetben nem volna akadály; de itt meg az értelem tiltakozik az összeegyeztetés ellen. Származására nézve a *kuritan* (*kuritta*-) szó a *kuri* névszótőhöz tartozik, s ebből <*itta* (<*i-tta*) denominativ igeképzővel van képezve, épp úgy mint: *liha* hús — *lihoitta*-, hizlalni, *pitkä* hosszú — *pitkittä*- hosszabbítani etc. Az <*itta*-nak a magyarban <*it* (*ajt*, *ojt* stb.) képző felel meg, mely

egy denominatív *-j (-g)* és egy causatív *-t*-ből van összetéve. Ha a *hurít*-sőt a *kuritta*-val egyezőnek vesszük, föl kell tennünk, hogy ugyanazon képzővel alakult, s így alapszava nem lehet más, mint egy * *hur* (*huro*) névszótő. De már most lássuk, hogy áll e két szó jelentése. A *kuritan* (*kuritta*-) Renvall szótára szerint «disciplina coërceo, castigo; in zucht halten, züchtigen»; *hurít* pedig = «opprobriat, acclamat» (MA.), s az Akadémia nagy szótára szerint: 1. «kiált, kurjant»; 2. «valakit nyers, erős, kemény hangon kurjogtatva lelármáz, hallgatásra kényszerít». Szélesebb értelemben: «szid, leszid, leszól, gyaláz». Melyik ezek közt az eredeti jelentés? — Minden esetre a «kiált, kurjant,» — ez pedig a «disciplina coërceo, castigo» értelemtől meglehetősen távol esik. De még távolabb esik egymástól az alapszavak jelentése. A *kuri* névszót Renvall szótára így értelmezi: «1. modus agendi; art und weise sich zu betragen, zu handeln; sitte; 2. severus modus tractandi alios, disciplina, coërcitio, castigatio; behandlungsart, züchtigung». Nyilvánvaló, hogy a «severus modus tractandi alios» értelem csak szorosbulása az eredetibb «modus agendi» értelemnek. — Már most föltéve, hogy a m. *hurít* igének csakugyan egy * *huro* névszó képezi alapját, ennek jelentése nyilván nem lehetett egyéb, mint «kiáltás, kurjantás, lárma»; hogy pedig ez semmiképp sem egyeztethető meg a «modus agendi» értelemmel, nem szorúl bizonyításra. Az egészből az következik, hogy az alapszavak nem felelnek meg egymásnak, származékaik még kevésbé felelhetnek meg, s így a *kuritan*: *hurítom*-féle szóegyeztetést, bármily tetszetős is, nem fogadhatjuk el.

9. *Kemény*. Ennek a szónak alapszava Révai (G. 198.) szerint *ke*, mely «cum halitu obscuro» megvan az ész *kovva*, *kövva* «durus», *kivvi* «stein» és m. *köv* (*kő*) szavakban. A «kő» és «kemény» értelem igen könnyen összeegyeztethető, az igaz; de abból még nem következik, hogy a «követ» és «keményt» jelentő szavak is egyezők. A mélyhangú ész *kovva* (finn *kova*) szót éppen mélyhangúsága választja el a f. *kivi* és a m. *kő* szótól, s ha más ok nem volna, ez választaná el a *kemény*-től is. De van itt más nehézség is. Révai a *kemény* szót így tagolja szét: *ke-mény*, s az első szótagot egyezteteti a fennebbiekkal; azt azomban nem mondja, hogy mi az a *-mény*. — Ezt mi sem tudnók megmondani; de most már nem is így tagoljuk e szót: *ke-mény*, hanem így: *kemé-ny*;

az alapszó tehát *keme*, melynek megfelelője megvan a mordvinban és vogK.-ban; az *-ny* pedig diminutív képző. (V. ö. Budenz, MUGSz. 16.)

10. *Meg*. Révai (A. 218.) a *meg* kötőszót a következő szavakkal egyeztetni a rokon nyelvekből: finn *myös*, *nyöski*, észt *ning*, *nink*, lapp *maittai*, *maidak*. — A *meg* és a finn *myös*¹⁾ közt csakugyan van rokonság, tehát ezt Révai jól sejtette; de éppen ennek helyességéből következik azután a *meg* és észt *ning*, *nink*-féle rokonság tarthatatlansága, mert ezen észt szavak nem tartoznak össze a finn *myös*-vel, s így a m. *meg*-vel sem. Azonban azt meg kell vallanunk, hogy itt a hasonlóság és értelmi rokonság oly nagy, hogy még Révainál több adattal rendelkező nyelvészt is megtéveszthetett volna. — A lp. *maittai* és *maidak* ellenében (a melyben a lpF. *majda*, *majdaj* «szintén» szót ismerünk föl) föl kell hoznunk, hogy a m. *meg*-nek (mely *megint*, *megett* v. *mögött* stb. társaitól el nem választható), vagyis a *mege*, *mögö* tőnek a lappban *mange* felel meg; v. ö. Budenz, MUGSz. 633. l.

11. *-nyi*. A *-nyi*, eredetibb *-nyé*, Révai (G. 437.) szerint egyezik a finn *-ne* és észt *-me* végzettel. Fölhozza például a f. *mones* «quotus» szót, melyben szerinte megvan a *-nyi*-vel egyező *-ne*. Révai tévedését itt az okozta, hogy e szót csak nominativusi alakjában nézte, s úgy látszik, az *-s*-et nominativusi ragnak tekintette. Azonban most már tudjuk, hogy a *mones* szónak teljesebb alakja *monensi*, genitivusa: *monennen* (ebből: *monende-n*), tehát töve *monende*; ebben pedig az *-nde* (a nominativusban *-s*-vé rövidülve) sorszámnévképző. — A *-nyi*-re nézve újabban Budenz kimutatta, hogy nem egyéb, mint a *nyáj* szó. (MUGSz. 402.)

12. *Nyolcz* és *kilencz*. Révai éles szemével észrevette, hogy e két számnevünk összetétel, s nyelvtanában (G. 269.) a következőket mondja róluk. *Nyolcz* = vog. *nöllou*, *kilencz* = *ontollou*; vog. *lou*, *lov* = «tíz», tehát ezek így választhatók szét: *nöl-lou*, *ontol-lou*. Ebből azt következteti, hogy a m. *nyolcz* és *kilencz*-beli *cz* (nála *tz*) annyi mint *tíz*, és *nyol* = vog. *nöl*. A *nyol*- és *kilencz*-alapszavak magyarázatára ezeket hozza föl: lp. *nal*, *nala* «super, in, ab»; észt *näle* «penes, ad latus»; észt (revali) *küllis*, (dorpati)

¹⁾ A *myöski* (*myöskin*) összetétel: *myös-kin*; azért külön nem kell róla szólnunk.

küllen «penes, ad latus». Hogy azomban, úgymond, van különbség a *nüle* és *küllen* közt, mutatja a lapp *nal*-nak «super» jelentése; azért Révai szerint *nüle*, *näl*, *nal* = «supra penes, remote penes», és *küllen* = «prope penes». E szavak azután a magyarba is ilyen jelentéssel jöttek át, tehát *nyolc* = *nyol-tíz* = remote penes decem», és *kilenc* = *kilen-tíz* = «prope penes decem». — Egyébiránt észrevette Révai, hogy a magyarban, vogulban s az osztjákban olyan formán fejezik ki a nyolcat és kilencet, mint a latinban a felsőbb tízeseknél: «duo-de-viginti» és «un-de-viginti». Így van — mondja — a lappban, finnben és észtkben is; hasonlót gyanít a zürjén-votjákban és cseremiszbén is. A finn *kahdeksa* és *yhdeksä* alakokat úgy magyarázza, hogy bennük van a «kettő» és az «egy», a *sa*, *sä* particulával, melynek értelme: «de, (-ből)»; a «tíz» pedig alattomban értetődik.

Azt meg kell adnunk, hogy Révai fejtegetése szellemesnek elég szellemes; de mégsem állja a próbát. Egy az, hogy az egész a «prope penes» és «remote penes» finom megkülönböztetésén alapszik, ez pedig nem állhat meg. Igaz, hogy a lp. *nal* jelent «super»-t is ¹⁾, de ez épp úgy vonatkozhatik közvetlen közelségre, mint a *küllen*, mely Hupel szerint «neben, an der seite». De még ha elfogadnók is ezen finom megkülönböztetést, megdönti az egész okoskodást az, hogy a postpositiók ilyszerű használata teljesen szokatlan dolog. A másik nehézség abban a föltevésben rejlik, hogy a *c* nem egyéb, mint a *tíz* szó, mely föltevással újabban Hunfalvy Pálnál (NyK. IX. 21.) is találkozunk. Lehetetlenségnek nem mondhatni; de nem valószínű, hogy a hosszú hangzós *tíz* szó egyszerű *c* hanggá zsugorodott volna össze; különben gyanítjuk, hogy ezen föltevésre Révait főleg a *c*-nek *tz*-vel írása vezette. Nem szabad azután felednünk azt sem, hogy itt, mint a *kilencz* és *harmincz* szavak mutatják, voltaképen nem is egyszerű *cz*-vel, hanem *ncz*-vel van dolgunk.

Külömben Révai maga is ellenmondásba keveredik fennebbi fejtegetésével, azt mondván alább, hogy mi a nyolczast és kilenczest a rómaiak módjára kivonás alakjában fejezzük ki. Ez egészen helyes, csak a felhozott alakok magyarázatában téved, mert az

¹⁾ Nem tudjuk, hogy az észtk *nüle*-t hol vette Révai, mert Hupelben nem található.

yhdeksä és *kahdeksa* alakokban a *sa, sä* nem «de» jelentésű *particula*, s a «tíz»-et sem kell oda gondolni, mert az valósággal ott van. A *m. tíz*-nek ugyanis a zürj.-votjákban *das* felel meg, s ez, úgy látszik, a finnben * *deksa, deksä* alakban volt meg, s így a *kahdeksa, yhdeksä* ebből lehet összevonva: *kahdendeksa, yhden-deksä*. Egyébiránt a *nyolcz* és *kilencz* szóknak legújabb magyarázatát I. Budenznél (MUGSz. 420.)

13. Ön. Révai (G. 335.) ezt a névmási alakot a finn *hän* és *lapp son (sodn)* teljes másának tartja. Annyi tény, hogy rokonság van köztük, de azért nem teljesen azonosak. Mert mi az *ön*? nem egyéb, mint összerántott alakja az *önnön* szónak, melynek végső *-n*-je Budenz magyarázata szerint utolsó meglevő nyoma a magyarban az eredeti ugor genitívus-ragnak. A szóközépi *-n* megmagyarázásánál segítségünkre jön a finn nyelv. Itt ugyanis látjuk, hogy az első személyű névmás egyes-számi alakjában (*minä*) az *-n* képző, mert a pluralisban előtűnik az egyszerű képzőtelen *tő*: *me*. A többes-számi alakok tanúsága szerint ilyen *-n* képzővel alakultak még: finn *sinä* te, *hän (häne)* ő; lp. *mon, todn, sodn* etc. is. Már most ebből láthatjuk, hogy az egyszerű magyar * *me* és *te* névmástőhöz járuló *-n* (* *men*, * *ten*) ugyanaz az *-n* képző, mely a finn *minä, sinä* és *häne*-ben van. Ezen képzett alakokból készül azután az *ennen, tennen* és (mert a harmadik személyben is így van) az *önnön* genitívus; tehát az * *ön*-beli *-n* is képző. Csakhogy a Révai *ön*-je nem puszta tőalak, hanem mint mondtuk, genitívus, összevonva *önnön*-ből tehát az *-n* képzőn kívül benne van az *-n* genitívusrag is, s azért nem azonosítható a finn *hän*-vel és a *lapp sodn (son)*-val, melyek nominatívusok. A magyar és a finn alakok viszonya tehát ez: * *ön* (tő) megfelel a finn *hän*-nek; *ön* (genit., *önnön* helyett) pedig a finn *hänen* genitívusnak.

14. *-van, -ven*. A felsőbb tízesek (40-től 90-ig) a magyarban az egyszerű alapszámokból és *-van, -ven*-ből vannak összetéve. Nyilvánvaló, hogy ez a *-van, -ven* nem jelenthet egyebet, mint 10-et; Révai (G. 271.) rokonait látja ennek a *-van -ven*-nek az osztj. *jong, jang (jon, jan)* = 10 számnévben; továbbá a finn *kymmen* s ész. *kümme* = 10-ben. A mi az elsőt illeti, az osztjákban a «tíz» csakugyan *joñ, jañ*, de ezt semmiképen sem lehet a *m. -van, -ven*-nel összeegyeztetni. A rokon nyelvek szókezdő *j*-jének ugyanis a magyarban is *j* szokott megfelelni, kivéve oly eseteket, mikor a *j* az

utána következő hangzóba beleolvadt; továbbá tudjuk, hogy az osztj. *ñ* egyenértékű más ugor nyelvek *ng*-jével (pl. oszt. *χñ-*: vog. *kang-*, *χang-*, m. *hág-*), ennek megfelelője pedig a magyarban *g*. Így tehát az osztj. *joñ*, *jañ*-nak magyar megfelelője * *jog*, * *jag*, vagy akár * *ig* volna, ez az alak pedig nagyon távol áll a *van*, *ven*-től. — A finn *kymmen*, helyesebben *kymmene* (észt *kümme*) és a m. *-van*, *-ven* egyezése első tekintetre határozott lehetetlenségnek látszik; pedig ha jobban megvizsgáljuk a dolgot, kiderül, hogy ez esetben Révai valószínűleg jó helyen tapogatózott. A finn *kymmene*-t ugyanis a mordvinban *kemen*, E. *kümen* (összetételben *gemen*, *gämen*) alakban találjuk, s könnyen lehetséges, hogy a m. *-ven* ennek a *gemen*, *gämen*-nek rövidült vagy összevont megfelelője. Átmenetet képeznek a kettő közt: a vog. *-men* (*-pen*) és zürjén-votják *-mîn*, melyek már nem oly teljesek, mint a mordvin alakok, de mégis közelebb állnak hozzájuk, mint a m. *-ven*. (Pl. 40 = mordM. *nilägemen*, zürj. *nelamîn*, vog. *nelîmen*, m. *negyven*, valószínűleg eredb. * *negy-men*-ből, mert a magyarban némely szóközépi *v* eredb. *m*-ből fejlődött.) — Egyébiránt ld. alább a török *on* «tíz» egybevetését is.

15. *Ysa*. A Halotti Beszédben előforduló *ysa* szót Révai (A. 82.) az észt *vissist* «gewiss, wahr» és a lp. *vissast* «certo» szóval egyeztetti. Ez a szó megvan a finnben is: *vissi* «certus, fidus, verax, probus; gewiss, sicher, zuverlässig»: — csakhogy mind a három kölcsönvétel a svédből (*viss*), s így ezek az *ysa*-val nem hozhatók kapcsolatba, jóllehet hasonlítani eléggé hasonlítanak hozzá.

Révai szóegyeztetési eljárása — mint olvasóink az előbbiekből láthatták, — még abban is eltér a mostanitól, hogy ő nem töveket, hanem nominativusokat, vagy éppen ragos alakokat vet össze. Ezt azonban korántsem megrovásképen hozzuk fel; mert hiszen az ő korában, sőt a legeslegújabb korig oly kevésé volt még tisztába hozva a ragozás- és szóképzéstan, hogy a töveket nem is lehetett helyesen kifejtetni, — és csak nem rég óta jutott érvényre az az elv, hogy a szavaknak nem nominativusait, hanem töveit kell egybevetni, mivel ezek rendszeren teljesebbek amazoknál. Külömben dicséretére legyen mondva szerzőnknek, hogy a szavak alakját soha sem csűrte csavarta, ferdítette el, mint Gyarmathi, hogy a hasonlóság nagyobb legyen; továbbá, ha képzős vagy ragos

alakokat egyeztetett, nem elégedett meg az alapszavak egyeztetésével, hanem a képzők és ragok azonosságát is kimutatta, vagy legalább igyekezett kimutatni, s nem egyeztette a singularist a pluralissal, vagy a praesenst a praeteritummal, mint Gyarmathi; és, a mi szintén fontos, az egyeztetendő szavak jelentését sohasem hagyta figyelmen kívül.

A szóegyeztetésekről szólván, nem hagyhatunk említés nélkül néhány esetet, melyekben Révait tévedésbe sodorták segédkönyvei, különösen Gyarmathi műve. Szerzőnknek természetesen semmi oka sem volt Gyarmathi adatainak hitelességében kételkedni, s így egyetmást jóhiszeműleg átvett tőle, többi közt olyasmit is, a mit más segédkönyveiben nem talált. Most azonban, miután már elég anyagunk van arra, hogy Gyarmathi adatainak hitelességét megítélhessük, ezek közül többről igen könnyen ki lehet mutatnunk, hogy vagy jóhiszeműleg átvette ő is mástól, vagy pedig — a mi valóbbszinű — egyszerűen maga költötte őket. Lássunk néhány példát.

1. Gyarmathi (Affin. 68.) a m. *halál* szó megfelelőiként felhozza a lp. *halal*, *kalol* szavakat, s ezt átvette tőle Révai is (A. 76.) A lapp szótárakban ez a két szó nincs meg, de nem is lehet meg, a mint mindjárt ki fogjuk mutatni. A *halál* nomen verbale a *hal-*igétől, s képzője ugyanaz az *<ál*, melylyel pl. a *fonál*, *kötél* szavak vannak képezve. Ez az *<ál* ismét két részre bontható: *<á+l*, s az *<á*-ban egy frequentativ képző: *-j* (ugor *-g*) rejlik, az *-l* pedig a tulajdonképeni nomen verbale-képző. Már most ha a lp. (?) *halal*, *kalol* csakugyan megfelelője a m. *halál*-nak, akkor a lp. *hala*-, *kalo*- megfelel a m. *halo*-tőnek, az *-l* pedig a lappban is nomen verbale-képző. Ámde tudjuk, hogy a magyar nyelv a zürjénvotjakkal és vogul-osztjakkal együtt, különváltván az éjszaki-ugor ág negyedik nyelvétől, a lapptól, egy hangváltozást hajtott végre, mely ebben nincs meg, t. i. a szóközépi *d-t l*-re változtatta. E szerint tehát, a hol a magyarban *l*-t találunk, ennek megfelelőjeként a lappban sok esetben *d*-t várhatunk, a mint éppen a jelen esetben is: a m. *-l* nomen verbale-képző ilyen *d:l* változás által keletkezett eredeti *-d*-ből, mint a déli ugor ág mutatja, s a lappban is *-d* (illetőleg *-t*, *d*) alakban fordul elő, de *-l* alakban soha sem. Egyébiránt *hala*-, *kalo*-féle ige nincs is meg a lapp nyelvben, a mely «mori» értelemben a *jabme*, (*ja'me*-) igét használja. A *halal*, *kalol*

tehát nyilván csak Gyarmathi tévedéséből lettek lapp szavakká; mert a II. Katalin czárnő által kiadott polyglott szótárban, melyből ő is szedi adatait, a *halal* mint vogul (ex Verchoturensi circulo), a *kalol* pedig mint berezovi osztják szó szerepel.

2. Szintén Gyarmathi munkájából (Affin. 96.) vette át Révai a *hald*, *kald* szavakat (A. 76.), melyek ott mint a m. *hold* szó lapp megfelelői szerepelnek, s valószínűleg szintén más nyelvből valók, vagy éppen költött alakok, mert a lapp nyelvben nem fordulnak elő.

3: A finn *raketan* (= *rakatom*) alak hasonlóképen Gyarmathi (Affin. 80.) hibája folytán került így hibásan Révai művébe (A. 266.) Ilyen alak a finnben nincs, de van *raketaan*, melyet használnak *rakennetaan* helyett, s Gyarmathi valószínűleg ezt írta ki valahonnan hibásan.

4. Az állítólagos votják *gurjesztini* = «gerjeszteni» ige (Gyarm. Affin. 184., Révai, G, 784.) félig meddig Gyarmathi fictiója. Ő az 1775-ben megjelent votják grammatikában (105. l.) az igejegyzékben ezt találta: *gur estiško* печь топлю («kályhát fütök» világosan két szónak írva), s ebből formálta az egységes *gurjeszt* (inf. *gurjesztini*) igét.

5. Azzal is tévútra vezette néhányszor Gyarmathi Révait, hogy a szavaknak más értelmet adott. Így pl. az észti *väraja* szót Gyarmathi (Affin. 155.) *verö*-nek fordítja, s ez készakaratos ferdtetés, mert Hupel észti szótárában, melyet ő is használt, ez a szó «sieger»-nek van fordítva. — Továbbá az észti *hone ehhitaja* Gyarmathinál: *hony építője* (Affin. 157.), Révainál (A. 129.): *hon építő*; pedig Hupel szótárában *hone* = «haus, wohnung» (v. ö. finn *huonet*). — Észti *koa teggija* (Gyarm. 161., Révai, A. 129.): *kö tevö*; pedig Hupelben benne van, hogy *koa* nem egyéb, mint a *kodda* «ház» szónak genitivusa; stb. Itt azonban Révai eljárása sem volt egészen helyes, mert neki kezénél volt Hupel, s ebből a Gyarmathi ferdtéseit kiigazíthatta volna.

Ezenkívül a Sajnovics művéből is vett át Révai néhány hibás adatot. Sajnovics ugyanis néha némi önkényes írás- és olvasásmódokat engedett meg magának; így a 61. lapon írja: „*Zhialbme* ex pronunciatione Lapponum scribi potest: *salme* vel *szeme*.” Révai e két utóbbi szót valóban létezőnek tartotta, s átvette mun-

kájába (A 138.); azonban a *zhialbme*-t nem lehet másképp olvasni, mint *čalbme* (*čal'me*), s így a *salme* és *szeme* alakok nem léteznek.

Van azután szerzőnknel még néhány alak, melyeknek forrását éppenséggel nem tudtuk megtalálni, s így — ha csak azzal nem akarjuk vádolni Révait, hogy ezeket maga inventálta, a mit ő róla nem lehet föltenni, — azt kell tartanunk, hogy talán emlékezetből írta le, olyankor, mikor segédkönyvei nem voltak kezénél. Külömben ilyen mindössze is csak kevés van. Ilyen pl. a *poj* «fiú» szó (A. 219.), mely így magában nem fordul elő az ugarságban (csak diminutiv-képzővel, a finnben: *poika*); továbbá (A. 76.) a m. *hal* szó állítólagos finn megfelelői: *kal* és *chala* (*čala*) — helyesebben: *kala*; *čala* alak nem is lehet a finnben, mert itt a *č* hang sohasem fordul elő mint szókezdő. Végre van még néhány számnévi alak, melyeket alább az illető helyen majd felhozunk.

Még itt, a szóegyeztetéseknel kell főlemlitenünk Révainak egy-két tévedését, melyeknek oka a szavak latin értelmezése volt. Az egyik a *menny* szónál (A. 286.) fordul elő. Révai szerint egyező ezzel «Lapponum vocabulum *muenje*, aequae coelum significans»; azonban itt egy kis tévedés van a dologban, melynek oka nem egyéb, mint egy vessző, mely sajtóhibából került a Lindahl-Öhrling-féle szótár illető helyére, honnan Révai ezt az adatot vette. Itt t. i. olvassuk: „*muenje* vide *jälakes* [coeli serenitas]; it. adject. *muenjes talke* coelum, serenum, klar väderlek»; — s nyilvánvaló, hogy a «coelum» és «serenum» közt hibásan álló vessző okozta Révai tévedését, mert ezért tulajdonította a *muenje* szónak a «coelum» jelentést, mely nem illeti meg. (V. ö. Budenz, MÜgSz. 614.) — Hasonló tévedésbe esett Révai a *modus potentialis*-képző *-na*, *-ne* magyarázatánál (G. 730.) Ez szerinte tanácsot, akaratot, vágyat, törekvést jelent és összefügg egyebek közt a finn *nojan* «nitor, conor» igével. Ő a *nojaan* (nem *nojan*) igét kétségkívül «nitor»-nak találta valahol értelmezve, s azért, mint a melléje tett «conor» mutatja, valami «törekedni»-féle jelentést tulajdonított neki. S a *nojaan* csakugyan jelent is «nitor»-t, csak-hogy itt a latin igét nem átvitt, hanem eredeti értelmében kell venni, mint Renvall szótárából látható, hol a *nojaan* németre így van fordítva: «sich stützen, sich lehnen»; tehát Révai hibásan vette «törekedni» értelemben.

S így a szóegyeztetésekkel végeztünk; s immár áttérhetünk

a szóképzésre és szóragozásra. Mielőtt azonban sorba vennők az egyes képzőket és ragokat, előre kell bocsátanunk, hogy Révai ezeket úgy tekintette, mint eredetileg önálló szavakat, s rendesen valami most is meglevő önálló szóval hozta őket kapcsolatba. Ez magában véve helyes; csak abban tévedt egyszer-más-szor, hogy annak az önálló szónak, melyből a ragot származtatta, nem vette tekintetbe a jelentését, azaz nem tekintett arra, hogy az a szó alkalmas-e oly functióra, melyet neki tulajdonít. Így, hogy csak egy példát említsünk, az *-n* genitivus-ragot a finn *hän* névmásból származtatja (G. 206.) Az tudvalevő dolog, hogy a személyes névmások ragokká válhatnak, de nagyon természetes, hogy ez esetben is csak oly functiót végezhetnek, mely jelentésükkel összefér: azaz csak a személyt mutathatják; viszonyragokká soha sem válhatnak, mert jelentésük nem engedi; így tehát az *-n* genitivus-ragot is bajos volna a *hän* névmásból származtatni. — A többit alkalom-adtán mondjuk el; most lássuk először is a szóképzőket.

1. Révai a Halotti Beszédhez írt commentárjában és nyelvtanában több helyütt szól a nomen verbalékről. (A. 129. 136., G. 792.) Nevezetesen az előbbi munkában az *eleve* és *terumteve* (az ő olvasása szerint *élève* v. *éléje* és *terömtéve* v. *terömtéje*) szókat mint nomen verbalékat (nála: participium imperfectum pro praesente sumtum) magyarázza. *Éléje* = qui vivebat, vivens, most: élő. A *-je*-t összeveti a finn, észti és lapp *-j* nomen agentis képzővel, származására nézve pedig egynek tartja a m. <ó, ő nomen verbale képzővel, mely szerinte nem egyéb, mint a harmadik személy névmása: ő, pl. *dicsérő* = laudat ille, vagy: qui laudat. Az *eleve* és *terumteve* szavakra nézve elégnék tartjuk megemlíteni, hogy Budenz legújabbán kimutatta Révai olvasásának és értelmezésének hibás voltát. Szerinte *eleve* nem élő, hanem *elevé* v. *elévé* = *elé*; *terumteve* pedig nem *teremtő*, hanem *terümtéve*, azaz *teremtője*. (Egyetemes Philologiai Közlöny 1877. 145.) E szerint tehát a *-ve* szótag egyikben sem nomen verbale képző, hanem az előbbiben lativ-, az utóbbiban pedig birtokos-rag. Egyébiránt, noha itt Révai hibás alapon állt, annyiban mégis igaza volt, hogy a finnben, észti és lappban van egy *-j* nomen verbale képző («participium»), melynek megfelelője a mi nyelvünkben is megvan; ezt az állítását nemcsak hogy elfogadhatjuk, hanem ki is egészíthetjük azzal, hogy ez a

j (ered. ugor *-g*) képző nemcsak az általa említett nyelvekben, hanem az egész ugarságban megvan. Hanem az már tévedés, mikor Révai ezt a *-j* képzőt *<ó, ő (<ovo, övö, ugor -b)* nomen verbale-képzővel azonosítja; de ez a tévedése is menthető a hangtörvények nem ismerésével. A mi pedig az *<ó, ő* képzőnek az *ő* névmással való azonosítását illeti, arra nézve csak annyit jegyzünk meg, hogy e névmás, értelménél fogva, aligha szolgálhat ily képző-functio kitételére. Az ugor *-b* (= finn *-va, vä*) képző nem is egyezik alakilag névmással.

2. A m. *-t (<at, <et)* nomen actionis, nomen acti képzőt egybeveti a lp. *-et, -ed, -edt* (helyesebben lpS., lpF. *-t, lpE. -d -ð*) infinitivus-képzővel (G. 788.) Pl. lapp *taidet, cabmet, élet* (helyesebben: *elet*), *menmet* (helyesebben: *manmet*) szerinte képzésükre nézve megfelelnek ezeknek: *szeretet, akarat* stb. A hasonlóság, az igaz, megvan, s nem is lehet csodálni, hogy Révait a m. és lp. alakok egyeztetésére csábította; de a hangtani törvények megint azt mondják, hogy itt a rokonság csak látszatos, mert a lapp *-t* képző nem egyéb, mint a több ugor nyelvben *-d* alakban előforduló nomen verbale-képző (ered. ugor *-d*), melynek a magyarban *-l* (vagy egy-két esetben *-z*) felel meg; a m. *-t* pedig tulajdonképen momentan igeképző, melyről a nomen verbale-képző (*-v*) lekopott.

3. A *-t-s* praeteritum, mely a grammatikákban rendszeren «perfectum» névvel fordul elő, Révai magyarázata szerint a *te, tö* alapszóból vette képzőjét, s e képző értelme: perfectum, absolutum, finitum, consummatum, completum; s ez a *te, tö* alapszó ugyanaz, a melytől való a *te-l-ik* ige (G. 669.) A *telik* igének alapszava csakugyan *te-, tö-* (ugor *t₂g₂-*, v. ö. Budenz, MUGSz. 203, 239.), ezt tehát Révai eltalálta; de kérdés, hogy ezzel csakugyan egyező-e a praeteritum *-t*-je. Annyi tény, hogy képtelenségnek nem lehet mondani a praeteritum ilyszerű kifejezését, t. i. az igének összetételét egy másik szóval, mely a cselekvésnek «megtörtént voltát», vagy ha úgy tetszik, «beteljesedését» fejezi ki. Hivatkozni lehetne a germán nyelvekre is, melyekben a praeteritum kifejezésére tudvalevőleg a «tenni» ige összezsugorodott alakja szolgál, s végre nem éppen elképzelhetetlen dolog, hogy a «tölteni, betölteni» ige alapszava is szolgálhasson ily célra. Révai természetesen nem a germán nyelvek analogiájára alapította theóriáját, mert arról neki még sejtelve sem volt, s így főnnebbi magyarázata egészen eredeti.

Utána Csató Pál (Nyelvtud. Pályamunkák I, 61. l.) és ennek nyomán a «Magyar nyelv szótára»-nak szerzői szintén ilyen módon magyarázták a praeteritumot (I. Előbeszéd, 136. l.), csak hogy a *-t* nem a «telni», hanem a «tenni» ige alapszavával azonosították, s ezt, éppen a germán nyelvek analogiájára támaszkodva, elfogadta a finnista Fábíán István is (Nyelvtud. Közlem. VII, 128.) Ez a theoria elég elmés ugyan, de a germán nyelvek analogiája itt semmit sem nyom a latban; itt az ugor nyelvekből volna szükség egy analogiára, mely tanúskodnék arról, hogy ezekben is a praeteritum ily szerű kifejezése dívik; — azomban ily analogiát nem tudunk fölmutatni. A mi rokonaink a praeteritumot egészen más-kép fejezik ki; s a magyar *-t*-s praeteritum összetett, illetőleg szerkesztett alak ugyan, de nem «telni» vagy «tenni», hanem «esse» igével, hasonlóan a cseremisiz praeteritumhoz. Ezt itt csak egyszerűen megemlítjük; bővebb kifejtése nem tartozik ide.

4. Révai az egyik magyar pluralis-jelölőt, az *-i*-t (*hala-i*, *gème-i*) egyezőnek tartotta a finn és lapp *-i* pluralis-képzővel, pl. finn *kala*: plur. gen. *kalain*; lp. *kabmag*: plur. elat. *kabmagist*. (G. 200.) Annyi tény, hogy mind a magyarban, mind a rokon nyelvekben, nevezetesen a finnben és a lappban találunk egy *-i* pluralis-képzőt, s első tekintetre mindenki azonosnak tartaná ezen nyelvek pluralisbeli *-i*-jét a magyaréval. Révai is ezen nézetben volt. Azoban, ha közelebről vizsgáljuk a rokon nyelvek pluralis-jelölőit, és a m. *-i* pluralis-képzőt, ki fog derülni, hogy ezek különböző eredetűek. Mi most nem akarjuk az egész dolgot részletesen kifejteni, hanem egyszerűen elmondjuk a Budenz bűvárlatainak eredményeit. Ezek szerint a finn, lapp, osztják *-i* pluralis-képző régibb *-g*-ből fejlődött, s eredetileg, mint az osztS. dialektus tanúsítja, dualis-jelölő volt; a magyar *-i* ellenben az eredeti *-d* pluralis-képzőből fejlődött *l*, *l*-en át.

Már most térjünk át a ragokra.

1. Révai az észti és finn igék egyes-számi első személyében a magyar *én* névmást vélte felfödözhetni mint személyragot. Pl. észti *kul-en*, finn *kuul-en* audio — szerinte annyi mint: *hall-én* (G. 312.) A mi a dolog lényegét illeti, abban igaza van, mert ezen alakokban csakugyan ott van az első személy névmása, csak az a különös, hogy a m. *én*-t keresi a finn és észti igealakokban. Külömben ez a tévedése abban leli magyarázatát, hogy ő még nem volt

abban a helyzetben, hogy a tövet és a ragot helyesen tudta volna egymástól elválasztani; mert ha úgy választja el, a hogy mí most, t. i. *kuule-n*, *kule-n*, eszébe sem jut a fennebbi magyarázat; — ő azonban az egész *-en-t* ragnak vette, s mi volt természetesebb, mint hogy ezt az *-en-t* a m. *én-vel* azonosította? (Külömben véte-nénk az igazság ellen, ha meg nem említenők, hogy Hupel észt nyelvtanában (36. l.) nem *-en*, hanem *-n* van egészen helyesen felhozva, mint az első személy ragja.)

2. A többes-számi első személyben Révai föltevése szerint hajdan a *mi* névmási alak szolgált ragúl: *fut-mí (mű)*, *fordul-mí (mű)*, stb. (G. 345.) Ez föltevésnek nem rossz, csak hogy a magyarból semmit sem lehet felhozni bizonyítására; sőt nemcsak a magyarban, hanem valamennyi rokon nyelvben is azt látjuk, hogy a többes-számi személyragok nem egyenlők a névmások többes-számi alakjaival, hanem jelesen a magyarban úgy keletkeztek, hogy az egyes-számi személyraghoz a többes-képző *-k* járult. Révai azonban föltevése igazolására bizonyítékokat is iparkodik felhozni a rokon nyelvekből; hivatkozik nevezetesen arra, hogy az észt többesi ige-alakokban is a névmások pluralisi alakjai szolgálnak rag gyanánt, mint *kule-me* audimus *keute-me* ligamus, *mösse-me* lavamus, *anda-me* damus, *nēla-me* deglutimus, *ussu-me* credimus. Azomban ez nem hozható föl bizonyítékúl, mert hiszen a névmás többes-számi alakja az észtben nem *me*, hanem *meie*, s csak a dorpati dialektusban, ott is csak költeményekben, fordul elő néha a rövidült *me* alak. Külömben ha ez az alak általános volna is, még akkor sem volna azonosítható a *-me* rag a névmás többesi alakjával; mert amaz nem egyéb, mint a finn *-mme* rag, ez pedig ugyan csak eltér a névmás pluralisától (*mei*); a kettőben éppen csak a névmás jellemhangzója (*m*) közös. — A Gananderből és Leemből fölhozott lapp *-me* rag szintén nem azonosítható a többes-számi névmással, mert ez a lappban *mije*; a lpF.-ban ugyan *mi* is van a *mije* mellett, de ez kopott alak, mint pl. az ablativus *miggidi* mutatja. — A votjában, igaz ugyan, hogy a többes számi első személy ragja *mí*, s a névmás alakja is *mi*, de megjegyzendő, hogy ez csak a nominativusi alak, mely valószínűleg kopott, mert az acc. *mílemez*, instruct. *mílemin*; s ezenkívül a zürjénben a *mi* nominativus-alak mellett *mijan* tőt találunk a többi casus-alakban, pl. acc. *mijanös*; külömben a permi *mie* is mutatja, hogy a *mi*

csak kopott alak. Tehát itt sem mondható, hogy maga a névmás többesi alakja szolgál ragúl.

3) Révai (G. 320.) a második személybeli *-d* ragnak megfelelőit a rokon nyelvekben előforduló második személyi *-d*, *-t* ragokban keresi; tehát szerinte a finn *kuulet* audis, *köytät* ligas; észt *kuled*, *kulet* audis, *ussud*, *ussut* credis; lapp (birtokr.) *aččad*, *aččat* pater-tui, *čalmad*, *calmat* oculus-tui, — ragozásra nézve megfelelnek a m. *hallod*, *kötöd*, *adod* stb. alakoknak. Fönnebb már kimutattuk, hogy ebben tévedt Révai, mert a hangtani törvények tiltakoznak ezen ragok egyeztetése ellen. Azt is megemlítettük már röviden, hogy a második személybeli *-sz-t* eredeti *-t*-ből vagy *d*-ből eredetnek tartja, tehát azonosnak az előbbivel. Hivatkozik arra, hogy pl. a *cselekeszik*-beli *sz* is *d*-ből való, mert van *cselekedik* is; továbbá hivatkozik a finn nyelvre, hol szerinte ugyanezen *-sz* mint birtokrag található, pl. az aboi dialektusban: *kalas* piscis tui, *osas* pars-tui (v. ö. Vhael, Gramm. Fenn. 45.); a savoi dialectusban: *kalasi*, *osasi*; a botnibani: *kalasti*; sőt ez az *-sz* önállóan is megvan a finn *sinä*, *sa*, *sä*, észt *sinna*, *sa* névmásokban. Eddig Révai. Magyarázata azomban több akadályba ütközik. Legelőször is hibás az az argumentum, hogy a *-kesz* régibb *-ked*-ből való. Mert igaz ugyan, hogy a dentalis explosivák szoktak dentalis spiransokká gyengülni; s ezt nemcsak ugor, hanem más családbeli nyelvekben is észlelhetjük; csakhogy a lágy explosiva nem szokott kemény spiranssá gyengülni, sem a kemény explosiva lágy spiranssá; tehát *d* egyenesen *z*-vé lesz, *t* pedig *sz*-vé. E szerint a *-kesz* nem eredhetett *ked*-ből, nem is tekintve hogy különben a magyar szóközépi *d* eredb. *nd*-ből, az *sz* meg *sk*-ből valónak mutatkozik. Az *sz* rag sem eredhetett tehát *d*-ből; de hátha *t*-ből eredt? Erre az a felelet, hogy *t*: *sz* változás előfordulhat ugyan, a mint hogy elő is fordul, pl. hogy messze ne menjünk, a finnben is; de a magyar nyelvben erre egyetlen-egy eset sincs, tehát az *-sz* ragnak Révai-féle származtatása nem támaszkodhatik semmiféle analogiára. A mit Révai a finn nyelvből felhoz, az helyes; a 2. sz. *sz*. *-si*, *-s* (régibb *-nsi* és dial. *-ns*) rag csakugyan a 2. sz. névmásból eredt, de ennek semmi köze nincs a m. *-sz* raghoz, mely, mint Budenz kimutatta, eredetileg nem is volt rag, hanem frequentativ képző (*-sk*). Azomban, mint mondtuk, Révai tévedése menthető azzal, hogy a hangtörvé-

nyeket ő még nem ismerte, s így csak a szembetűnő hasonlóságra építhetett, mely pedig sok esetben nagyon csalóka.

4. Révai (G. 328.) szerint a m. harmadik személyi névmás *ő* (*vő, jő, hő*) az észten, még pedig mind a revali, mind a dorpati dialektusban *-p* alakban fordul elő: *kulep* audit, *keutep* ligat, *mössep* lavat, *andap* dat, *nēlap* deglutit, *ussup* credit.¹⁾ Ennek a *-p*-nek teljes alakja *pi, vi* s ebből lett a mi nyelvünkben a régi *vő, vü*. A *v-s* alak megvan az észten (revali) igék többes számi 3. személyében: *kulevad* audiunt, *keutevad* ligant, *andavad* dant, *ussuvad* credunt. A másik dialektusban: *kuleva, mässeva, nēleva, ussuva*. A finnben az egyes-számi 3. személyben a tő véghangzója megkettőződik: *kuulee* audit, *köytää* ligat etc. Az ismételt hangzó bizonyosan az *ő* névmás, mely mindig alkalmazkodik itt az előbbi hangzóhoz. De Vhael nyelvtanában előfordúlnak ilyen alakok is: *säästäpi, säästävi* parcit, *säästänepi, säästänevi* parcat, *säästivät* pepercerunt; itt van tehát a mi *vő, vü* alakunk, s a *-vät* annyi mint *-vök*. Ime ezeket olvassuk Révainál a 3. sz. ragjáról; most lássuk, mennyi állhat még ebből ma.

Az egész dolog az *ő* névmás régi alakján fordul meg, s az egész fejtegetés ezen szenved hajótörést. Révai a Halotti Beszédben előforduló *w, vv-t vő* v. *vü*-nek olvasta, s természetesen azt tartotta, hogy ez volt a 3. sz. névmás régi alakja; e mellé azután majdnem önként sorakozott a finn és észten *-pi* és *-vi*, mely hasonlít is a *vő, vü*-höz, meg a 3. személyi alakokon is szokott előfordúlni, — mi volt tehát természetesebb, mint hogy ő ezeket a finn, észten és magyar alakokat azonosaknak tartotta? De az a bökkenő, hogy Révai itt hibás alapra épített, mert a *w, vv-t* nem lehet *vő, vü*-nek olvasni, hanem csak *ő, ü*-nek; erre utal nemcsak a HB. egész írásmódja, hanem utalnak a rokon nyelvek is, melyekből világosan kitetszik, hogy az eredeti ugor 3. sz. névmásnak kezdőhangja dentalis explosiva, még pedig lágy (*d*) volt, ez pedig soha sem fejlődött a magyarban denti-labialis spiranssá (*v*). Az *ő* névmás régibb alakja nem is *vő, vü*, hanem *hő, hü* volt, mint régi nyelvemlékeinkből látható; ez a kezdő *h* pedig dentalis explosivából való eredetre vall. Révai tehát itt mindjárt az első lépést elhibázta, s így

¹⁾ Ezek a dorpati dialektusbeli alakok; a revaliakban a *-p* helyett *-b* van, a mit Révai nem említ, holott Hupelben világosan ki van téve.

természetes, hogy tovább is hibás irányban ment. A nem létező *vö, vü* csábította arra, hogy a finn és észti *pi, vi* (-*p*)-t a 3. személy ragjának, azaz 3. sz. névmásnak tartsa. A finnben a 3. sz. névmás *hän*, s hogy ezzel a *pi, vi* semmi összefüggésben sincs, azt a priori is elmondhatnók, ha nem tudnók is, micsoda az utóbbi. De tudjuk; a *-pi, -vi* gyengült vocalisú alakja a *-pa, -pä* (-*ba, -bä*) nyomatékosító particulának, melynek értelme Renvall szótára szerint «quidem, sane, certe; jedoch, doch», s mely névszókhoz és igékhez járúl, nevezetesen az utóbbiaknál az indie. praesens és concessivus egyes sz. 3. személyéhez; az egytagú igéken pedig rendszeren fordul elő. Valószínűleg az utóbbiak analogiájára lett ezen nyomatékosító egészen rendessé az észti igék harmadik személyében (-*p, -b* alakban), úgy hogy most a személyrag szerepét viszi, éppen úgy, mint az *-sz* képző a m. igéknél a 2. személyben. Rendessé lett azután még a finn és észti igék többes számi 3. személyében is¹⁾; tehát valamint a *-pa, -pä* (-*pi, -vi, -p, -b*) nem annyi mint a m. *ő* (*vö*), úgy a többesi *-vat, -vät* (-*vad, -va*) sem annyi mint *ők* (*vök*), a hogy Révai gondolta. Végre a mi az igék véghangzójának megkettőzését, helyesebben megnyújtását illeti a 3. személyben, mondanunk sem kell, hogy itt nem a m. *ő* névmás keresendő, noha névmás (finn *hän*) csakugyan van ezen alakokban.

5. A magyar igék harmadik személyében előforduló *-n* ragot, helyesebben: rag szerepét vivő nyomatékosító particulát, Révai (G. 335.) azonosítja az *ön* névmási alakkal, melyet a finn *hän* és lp. *son* (*sodn*) megfelelőjének tart. Már fennebb kimutattuk, hogy ezen alakokat nem lehet azonosítani; mert az *ön* összevont alakja az *önnön*-nek, tehát genitivus; — ebből azután az is következik, hogy a 3. személybeli *-n*-t sem lehet az *ön*-vel azonosítani, mert arra nincs eset, hogy egy ragos névmási alak személyraggá váljék.

6. Névmásból, még pedig éppen a 3. sz. névmásból származtatja Révai a genitivus ragját is. Szerinte ugyanis a m. *-é, -je* genitivus-rag (?) nem más, mint az *ő, jő* névmás; a finn genitivusokban a *hän* névmást keresi, pl. *vierahan*: *vieras hospes, jännek-*

¹⁾ Külömben a finnen és észten kívül a lappban és cseremiszen is van nyoma ezen particula használatának.

sen : *jünes* lepus; a lappban szintén, pl. *kabmaken* : *kabmak* calceus, *puoraken* : *puorak* bonus. A Ganandernél (23. l.) előforduló alakokat: *kabmaga* calcei, *kijttema* gratiarum actionis, a *hün* névmás régibb alakjával (*ha*) magyarázza, úgy hogy ez hehezétét elvesztve lett raggá. Ugyanezen állítólagos eredeti alakkal ragozottaknak tartja az észti genitívusokat is: *jummala* dei, *püivä* diei (G. 204.)

Mint már fönnebb megjegyeztük, a genitívus-ragnak névből való származtatása nem helyes, mert a személy-névmások csak személymutató ragokká válhatnak, de viszonyragokká nem; tehát a finn és lapp *-n* rag nem azonos a *hün* névmással, sem a *m*. <é (a *-jé* nem létező alak) az *ö* névmással. Sőt a két utóbbi úgy szólván még távolabb áll egymástól, mint az *-n* és *hün*, mert az <é nem is rag hanem képző, már pedig arra egyáltalában nincs eset, hogy személy-névmás képzővé vált volna. — A Révai felhozta *ha* alak egy osztályba tartozik a *-jé* és *jö* alakokkal, azaz nem létezik; tehát ha más nem szólna is a dolog ellen, már csak azért sem volna ez kereshető az észti és a Ganander-féle genitívus-alakokban. Ezek éppen olyan *-n*-es genitívusok voltak eredetileg, mint a többiek, s a mit Révai genitívus-ragnak vesz, az a *tö* véghangzója. Az észti ugyanis erősen koptató dialektus levén, elkoptatta a genitívus *-n*-jét, éppúgy mint az accusativusét. Egészen így tett a lapp nyelv is, hol a hangzó szintén nem rag, hanem még a *tö*höz tartozik; — hogy a rag eredetileg ott volt, azt éppen ennek a hangzónak megmaradása bizonyítja, mert a ragtalan alakról lekopott volna, mint a nominativusok, lp. *kabmag*, észti *püiv* mutatják.

7. A magyar accusativusbeli *-t* megfelelőinek tartja Révai a finn, észti és lapp partitívus-ragokat, melyek segédkönyveiben mint accusativus-ragok vannak felhozva. Pl. finn *vierasta* hospitem, *tullutta* advenientem; észti *jummalat* deum, *kattust* tectum; lapp *kabmagiidt* calceos, *kijttemiidt* gratiarum actiones (Ganander, 24. l.); *kabmakit*, *puorakit* (Lindahl-Öhrling, LXV. l.) (G. 209.) — Ezen nézet uralkodott a legújabb időkig; még Boller is azonosította a *m*. *-t* ragot a finn *-ta*, *-tä* partitívus-raggal (Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. zu Wien, phil.-hist. Cl. 1854. XII. 166.) Téves voltát kimutatta Budenz (Ugrische Sprachstudien, II. 66.), ki azon eredményre jutott, hogy az ugor nyelvekben az accusativus ragja eredetileg *-m* volt; s a *m*. accusativus-beli *-t* tulajdonképen nem

maga a rag, hanem egy determináló névmási elem, minő több ugor nyelvben, különösen a mordvinban fordul elő. Ezen *-t* előtt lappangásba jött az igazi accusativus-*-m*, s azért most a *-t* viszi ennek szerepét. A *-t*-hez pedig a finn *-ta*, *-tä* (valamint az észti és lapp) partitivus-, tulajdonképp ablativus-ragnak semmi köze sincs, mert ennek eredeti ugor alakja *-d_s*, *-d_s*; már pedig az eredeti szóközépi *d*-nek a magyarban soha sem felel meg *-t*, hanem többnyire *z* vagy *l*, s az utóbbi alakban meg is van ezen rag az *<ól*, *<öl*-ben (*alól*, *mögöl*).

8. Révai (G. 210.) a finn, észti és lapp dativus- (nála ablativus-) raggal: *-sta*, *-stü*, *-st*-vel azonosnak tartja a m. *örömet*, *bizonyost*-félék *-st*-jét. Ezen alakokat mostanáig sem tudjuk még kellőleg megmagyarázni, de annyit mondhatunk, hogy *-st*-jük nem azonos a rokon nyelvek elativus-ragjával; mert ez, mint tudjuk, összetétel *s* (*sisü*) rag-alapszóból és *-ta*, *-tä* ablativus-ragból, s ha az *s* azonos volna is a m. *-s* (*-š*)-vel, a mi nem lehetetlen, a m. *-t* nem felelhet meg a *-ta*, *-tä* (*-da*, *-dü*)-nek, mint az előbbi pontban már láttuk.

9. A translativus (v. mutativus, G. 212.) ragra nézve Révai, mint már említettük, úgy vélekedik, hogy a finn *-ksi* a m. *-vá*, *-vé* ragból fejlődött, ekképen: *-vá*, *-vi*, *-hi*, *-si*, *-xi* (*-ksi*). — Mondanunk sem kell, hogy ezen származtatás nem állhat meg; mert ha nem ismernők is e két rag eredetét, ha nem tudnók is, hogy a finn *-ksi* (Budenz szerint) eredeti ugor lativ-ragnak mutatkozik (*ks_s*), melynek a magyarban *sz* v. *s* lenne a mása, a *-vá*, *-vé*-nek *-á*, *-é*-jében pedig a másik eredeti lativ rag, *-g_s* rejlik: lehetetlennek kellene mondanunk Révai föltevését, mert először ellene mondanak neki a hangváltozási törvények, másodszer nem lehet finn ragot a magyarból származtatni. Külömben is ez Révainak azon kevés származtatásai közé tartozik, melyek még csak nem is valószínűek.

Ezzel elvégeztük Révai nevezetesebb tévedéseinek elsorolását; már most lássuk az érem másik oldalát.

Sok olyan állítást, magyarázatot találunk nála, mely még ma is megállhat; ő sokban eltalálta a helyeset. Igen, eltalálta, ez itt az alkalmas kifejezés. Ha ugyanis vizsgáljuk ezen állításait, magyarázatait, lehetetlen észre nem vennünk, hogy nagy részük épp oly ingadozó, bizonytalan alapon áll, mint az előbb tárgyaltak.

Úgy tűnik föl itt Révai, mint a sötétben tapogatózó, ki a keze ügyébe eső tárgyakat sorba tapogatja, míg a keresettekre ráakad. Ezzel nem akarjuk érdemét kisebbiteni; nagy tehetsége még tévedéseiből is kivillanik, — s annál jobban kivillanik itt; csak azt a tényt constatáljuk, hogy biztos alap nem volt a lába alatt. Éles elméje sok esetben észrevette a helyest, de sokszor nem tudta kellőleg bebizonyítani, mert nem rendelkezett a szükséges adatokkal; s így némely állítása nem is tekinthető tudományos alapokon nyugvó nézetnek, hanem csak az igazság sejtelemszerű megtalálásának. Nekünk, kik sokkal több adattal rendelkezünk, mint Révai, módunkban áll az ő sejtelmeit igazolni, s ezt szükség esetén az alábbiakban meg is fogjuk tenni. Most térjünk a részletekre.

A hangtanból a következőket hozhatjuk föl:

1. Az ugor nyelvek egyik közös főjellemvonását, a hangzóilleszkedést (mely különben megvan a többi altaji nyelvekben is), észrevette már Révai, ha nem is az egész ugarságban, de legalább a finnben. (G. 99.) Hivatkozik e részben Vhael kis finn nyelvtanára, melyben (Sect. II. cap. I. §. 9.) öt pontba vannak összefoglalva a finn hangzóilleszkedés törvényei, s ezek közül az első kettő teljesen ráillik a magyar nyelvre is.

2. Révai részint a régi magyar nyelvemlékekből, részint a rokon, nevezetesen a finn és lapp nyelvekből vett adatok nyomán a magyar szókezdő *h* hangra nézve azon eredményre jutott, hogy ez hajdan kétféle volt, t. i. keményebb és lágyabb (densior et lenior), s hogy a keményebb *h* átmenetet képezett a *k*-hoz. Ezt a nézetét két helyen is kifejezi (A. 75., G. 67.), s ebben csakugyan igaza is volt; mert ha a rokon nyelveket vizsgáljuk, világosan látjuk, hogy a m. szókezdő *h* eredetére nézve kétféle: részint (s a legtöbb esetben) kemény gutturalis spirans χ helyett való, s ekkor a többi ugor nyelvekben *k* (*g*), illetőleg az ebből fejlődött χ (az osztjákban és kondai vogulban) áll vele szemközt; — részint pedig eredetibb dentalis spiransból való, s így olyan természetű, mint a perzsa *h*, vagy a görög spiritus asper; és ez utóbbi m. *h*-nak megfelelője a rokon nyelvekben: *s* (*š*, *č*), néha még dentalis explosiva *t* (s ennek változata a szurguti és északi osztjákban: *l*), végre a finnben szintén *h*. (V. ö. Budenz, MUgSz. 64.). Nagyon valószínű, hogy a Halotti Beszéd korában a kétféle *h* még ejtésre nézve is különbözött, s a dentalis eredetű *h*-nak hangja volt: *h*, a guttu-

ralis eredetűnek pedig: χ ; legalább ezt lehet következtetni ezen írás-módból: *choltat, charmul* stb.

3. Révai (A. 219.) említi, hogy a magyar szókezdő *f*-nek az észtnben *p* szokott megfelelni, s ez igaz is; sőt most már tudjuk, — a mit ő adatok hiányában még nem tudhatott, — hogy a m. szókezdő *f*-nek valamennyi rokon nyelvben *p* felel meg, s ez az eredetibb.

4. Ismeretes dolog, hogy az önhangzón kezdődő magyar szónak a rokon nyelvekben néha mássalhangzón kezdődő felel meg; s különösen az eredeti szókezdő *j*, *v* és *s* (*t*) szokott a m. szavak elején elenyészni, illetőleg az utána következő magánhangzóval összeolvadni. Már Révai rájött erre a hangelesésre, különösen a szókezdő *v* elesésére, melyet először a Halotti Beszédben előforduló *vimád* (most: *imád*) és *vize* (most: *ize*) szavakon észlelt. Ezek kapcsán azután a rokon nyelvekre is kiterjeszkedvén, fölhozott néhány példát arra, hogy némely önhangzó-kezdetű m. szónak azokban *v* kezdetű felel meg. Nevezetesen: lp. *vuovd*, *vuovda*: m. *odu*, *odv*, *udu* (mely szerinte a HB. korában valószínűleg *vodu* volt); lp. (?) *varas*, észt *varras* tolvaj: m. *orv*, *or*; lp. *vít*: m. *öt*; lp. *vigget* eniti: m. *igyekezni*; lp. *vaddet* (*addet*): m. *ad*. (A. 209.). Ezekről a példákról alább majd egyenként fogunk szólni.

5. A szóközépi magyar *r:l* változásnál megemlíti Révai, hogy ez előfordul a rokon nyelvekben is egymásnak megfelelő szavakban. (G. 122.). Ez helyes észrevétel, mert ezt a hangváltozást csakugyan megtaláljuk, — noha csak ritkán; és helyes a Révai felhozta példa is: m. *három* és f. *kolme*, észt *kolm*.

6. Mint tudjuk, a magyar lágy explosiváknak (*g*, *d*, *b*) szóközépen a rokon nyelvekben rendszeren megelőző nasalissal való explosivák (*ng*, *nd*, *mb*) felelnek meg. Erről már volt némi homályos sejtelme Révainak is, mert a *meg* kötőszóról beszéllvén (A. 218.) azt mondja, hogy ez a szó az eredeti nyelvből hozzánk *meg* alakban származott át, az észtekhez pedig *nig*, *nik* alakban, de szokásuk lévén — úgymond — ezen nyelveknek, hogy néha közbeszűrnak egy *n*-t, a *nig*, *nik*-ből is *ning*, *nink* lett. — Révai távol jár ugyan itt a helyestől, de úgy látszik, már észrevette, hogy a m. szóközépi *g* a rokon nyelvekben *ng*, *nk*-val szokott szemben állni.

Ez az egész, a mit Révai az ugor nyelvek hangtanából tudott, s ennek egy része is csak mint homályos sejtelem lép föl nála. Ingadozó volt tehát az alap, a melyen állt, s azért jó része annak, a mit reá épített, nem is állhatott meg, mint fönnebb kimutattuk. Különösen szöegyeztetéseiről mondhatjuk ezt; de azért ezek közt is vannak olyanok, melyeket ma is elfogadhatunk, s ezek a következők:

1. *Ad* — lp. *addet*, *vaddet*. (A. 210.). Ez az egyeztetés csakugyan helyes, mert a m. szóközépi *d*-nek a rokon nyelvekben *nd* szokott ugyan megfelelni, de a lapp nyelv, hasonlóan a magyarhoz, elvetette a nasalist, s némelykor a *d* megkettőzésével (megnyújtásával) pótolta; kivételt csak az orosz-lapp dialektus képez, mely a nasalist megtartotta. — Azomban mégis van egy megjegyzésünk. Révai az egyik lapp szótár nyomán annak bizonyítására hozza föl az *addet*—*vaddet* alakokat, hogy a lapp nyelv is elveti némelykor a szókezdő *v*-t, úgy mint a miénk. Révai, ki csak a lapp és m. alakokat ismerte, egészen helyesen következtette ezekből, hogy a teljesebb *vaddet* alak az eredetibb; de a többi nyelvek ellene bizonyítanak. Ott van a finn *anda*-, észt *and*-, lív *anda*- | mord. *ando*- | zürj. *ud*- stb., melyekből világosan látható, hogy a hangzós kezdetű alak az eredetibb; tehát a lappban nem lehet szó a szókezdő *v* elejtéséről, hanem inkább hozzájárulásáról, a mi a lappban, gyakori dolog.

2. *Fa* — észt *pu* (helyesebben *pū*);

3. *Felhő* — észt *pilv*;

4. *Fő* — észt *pea*, *pä* (A. 219.); — ez a három Gyarmathiból (Affin. 164—165.) van véve.

5. *Gyal* (*gyalog*) — ug. *jal* láb (A. 161.) Erre szintén Gyarmathi vezette rá Révait, mert ő mondja (Affin. 127.), hogy a m. *gyalog* az észt *jalg*-ból származott. Révainak igaza van, mert a *gyalog*-nak alapszava csakugyan *gyal* (*gyalo*), s ez nyilván egy eredeti ugor *j^l* (*jal*, *jol*) alakból származott (finn *jalka* stb.).

6. *Hall* — lapp *kullet* (A. 76.) Gyarmathi után (Affin. 73.) Helyes, mert a m. *hall* megfelelője a lpS.-ban csakugyan *kulle*- (inf. *kullet*); — lpF.-ban *gulla*-.

7. *Három* — lp. *holma* | finn *kolma* | észt *holm* | oszt. *zulom* | zürj.-votj. *kain*, *kuün* | cser. *humut* | vog. *kurom* (G. 268.). Itt néhány hibás adat csúszott közbe, nevezetesen: a lp. *holma* és észt

holm alakok nem léteznek; a lpS.-ban van *kolm*, *kolma*, lpF. *golm*, s az észtbén *kolm*. Az osztj. alak sem *zulom*, hanem osztB. *zulim*, *zolim*, osztS. *külem*, *kölem*, osztIrt. *zūdem*. A votj.-ban nincs *kain*, hanem *küjn*: a zürj.-en sincs *kuin*, hanem *kuim*. A cser. *humut* valószínűleg sajtóhiba *kumut* helyett, mert Gyarmathinál így van, (s ez tkp. főnévi alak, az egyszerű *kum* mellett). A vog. *kurom* helyesebben: *kórom*, vogL. *kūrum*, vog K. *zurum*.

8. *Hat* — lp. *kot*, *kutta*, *kotta* (a két utóbbit nem ismerjük) | zürj. *kuat*: helyesebben *kvajt* (P. *kvat*) | votj. *kuat* | cser. *kudut* | vog. *kot*: helyesebben vogK. *zot*, vogB. *kat* | oszt. *zot* | finn *kuusi*, észtk *kūs*: helyesebben *kūz*. (G. 269.)

10. *Husz* — oszt. *zūs* | votj. *kiz* | zürj. *kuz*: helyesebben *kiz* (G. 271.)

11. *Igyekez-* — lp. *vigget* (A. 209.) A *vigget* szót (tő: lpS. *vigge-*, lpF. *vigga-*) Budenz is említi, mint az *igyekez-* megfelelőjét (Szóegyezések: Nyelvt. Közl. VII, 34.), s az értelem nem is mond ellent, mert a Lindahl-Öhrling-féle szótárban a *vigget* ige így van értelmezve: «eniti, allaborare», s ez egészen megfelel a m. *igyekezni* értelmének. Nézetünk szerint föl lehet még hozni a két szó egyezése mellett azt is, hogy az *igyekez-* másik alakja *ügyekez-*, mely ép úgy viszonylik a lp. *vigge*-hez, mint a m. *ügy* (v. ö. Fekete-*ügy* = Cserna-voda = Schwarz-wasser) a vogB. *vit*, vogL. *rit*, cserM. *vit*, *vid*, m. *viz* (*vid*) alakokhoz, vagy a csángó *üsel* (M. Nyelvőr III, 568.) a *visel*-hez. Itt az *ü* hang kétségkívül onnan van, hogy a *v* beleolvadt az *i*-be.

12. *Két*, *kettő* — lp. *kuote*: helyesebben *kuekte*, lpF. *guofte*, *guoft*; Fjellströmnél: *qweckt*, olv. *kuekt* | osztj. *katu*: helyesebben *kāt*, *kat*, *kit* | vog. *kiteg*: helyesebben *kitag* (kettő) | cser. *koktot* | votj. *kik* | zürj. *kük* | finn *kaksi*, észtk *kaks*, *kats*.

13. *Köt* — finn *köyttää* (A. 266.); Gyarmathiból (Affin. 74.) átvéve. Ezen egyeztetés helyességét kimutattuk a Nytud. Közl. ez idei első füzetében (169. l.), azért itt nem is szólunk róla bővebben.

14. *Leg* — észtk *līg*, *līga*, lp. *like* (G. 217.) A m. superlativus alakban használatos *leg* szót Révai eredetileg melléknévnek tartja, melynek értelme: «superfluus, ultra modum multus, valde nimius», megfelelőleg az észtk *līg* (überflüssig, zu viel, überlast, — Hupel) és lp. *like* (superfluus, qui superest, — Lindahl-Öhrling)

értelmének. Ezek a azavak, a melyekhez még a finn *liika* (*liian*) «quidquid nimium, superfluum» (Renwall) is csatlakozik, csakugyan megfelelői lehetnek a m. *leg*-nek; — mert igaz ugyan, hogy ez egy *l₃ng₃*-féle, tehát nasalisos eredeti alakra mutat vissza, s így ilyent várhatnánk szokás szerint legalább a finn- és észten; de van eset rá, hogy ezen nyelvekben is elesett a nasalis az explosiva előtt (V. ö. Budenz, MUGSz. 327.) Ily esetekben az elveszett nasalis pótlására vagy az explosiva, vagy az előtte álló vocalis nyúlt meg, s az utóbbi történt itt is.

15. *Menő* — észten *minnev* (A. 136.); — Gyarmathiból (Affin. 135.) véve. Helyes, mert mind a tők, mind a képzők meg-egyeznek.

16. *Négy* — lp. *nielie*: helyesebben lpS. *nelje*, lpF. *nállja*: észten *nellä* (azaz *neli*) | vog. *nille*: helyesebben *nile* | oszt. *niha* | helyesebben osztB. *nel*, osztS. *ñela*, *ñela*, osztIrt. *neda*, *ñeta*, *ñet* | votj. *nîl*: helyesebben *nîl* | zürj. *ñol*: helyesebben *ñol* | cser. *nîlit*. (G. 268.)

17. *Nyak* — lp. *nikke* (A. 138.); Sajnovicsból (Demonstr. 61.) átvéve. Nem lehet egész határozottsággal állítani, hogy egyezők, mert a lp. *nikke* kölcsönvétel is lehet a germán nyelvekből (v. ö. angolszász *hnecca*, *necca*; angol *neck*; német *nacken*, hollandi *nek*; svéd *nacke*); azonban az is lehet, hogy olyan képzés, mint a finn *niska* (l. ezt, Budenz: MUGSz. 406.), mert a lappban gyakran előfordul, hogy *t* vagy *k* előtt egy *s* kiesik.

18. *Nyújt* — votj. *ñuit* (G. 789.); Gyarmathiból (Affin. 183.) átvéve. (V. ö. Budenz, MUGSz. 425.)

19. *Odu* — lp. *vuovd*, *vuovda* (A. 204.); Gyarmatiból (Affin. 91.) átvéve. A m. szóközépi *d*-nek a rokon nyelvek egy részében még *nd* felel meg, s ezt az *odu* másaiban is találjuk: finn *onde*, mord. *unda*, *undo*, oszt. *ont*; a lapp nyelv azonban, éppúgy mint a magyar, el szereti az *nd*-ből (valamint az *mb*-ből és *ng*-ből is) vetni a nasalist, és vagy az egyszerű explosivát tartja meg (néha az előtte álló vocalis diphtongizálásával) vagy megnyújtja (megkettőzteti) az explosivát a nasalis pótlására. Így tehát az *odu*, *onde*, *unda*, *undo*, *ont* lapp megfelelője volna **odde*, **vodde* vagy **vuodde*, a mely utóbbi alak elég közel áll a Révainál felhozott és mind Leemnél, mind Lindahl-Öhrlingnél «cavum, arbor cava» jelentésű szavakhoz. Azonban az nem áll, a mit Révai mond,

hogy az *odu* szó a HB. korában nyilván *vodu*-nak hangzott; ő ezt helyesen következtette ugyan a lapp alakokból, mert a többieket nem ismerte, de éppen ezek mutatják, hogy itt a vocalis-kezdetű alakok az eredetibbek, s a lappban a *v* később került a szó elejére, éppen úgy, mint sok más mélyhangú szónál (v. ö. fennebb: *ad*).

20. *Orv, or* — lp. (?) *varas*, észt *varras*. (A. 209.) Kétségtelen, hogy a finn *varas* szót Révai csak tévedésből írta lappnak, mert segédkönyveiben mindenütt mint finn szó van felhozva. Külömben a f. *varas* és m. *orv* egyezését már Rudbeck említette, s erre hivatkozik Sajnovics; Gyarmathi a *varas*-t a m. *oroz*-val tartja egyezőnek (Affin. 58.) Révai egyeztetését Budenz is elfogadja (Szóegy. — NyK. VII, 34.)

21. *Öt* — lp. *vitta, vit* | votj. *vit*, zürj. *vit* | oszt. *wat*: helyesebben *vēt, vet* | vog. *at* | cser. *vizit*: (főnévi, *vit* és *viz* mellett) | finn *vysi*: talán sajtóhiba *viisi* helyett (G. 268.)

22. *Szarv* — finn *sarvi* (A. 138.); Sajnovicsból (Demonstr. 62.) átvéve.

23. *Száz* — lapp *čuotte* | finn *sata*, észt *sadda* (olv. *sada*) | cser. *šudo*: van *šüd* is | osztj. *sot* | vog. *süt*: helyesebben vogB. *sāt*, vogK. *šat* | votj. *šu* (G. 271.) Megjegyzendő, hogy Ahlqvist véleménye szerint ezen szó az árja nyelvekből került az ugarságba, s Budenz sem vette föl összehasonlító szótárába. (T. i. *száz* = szl. *sotü*).

24. *Tevő* — észt *teggev* (A. 136.) Helyes, mert mind a tők, mind a képzők megegyeznek.

25. *Tíz* — *das*, zürj. *das* (G. 271.)

26. *Töltetem* — finn *täytetän* (A. 266.) E két alaknak minden esetre van köze egymáshoz, de úgy ízről ízre, mint Révai gondolta, nem egyeznek meg. A személyrag és a passivum képzője azonos, de a *tölt*-öt nem lehet a *täyt*-ből származtatni, mert először a rokon nyelvek szavait általában nem lehet egymásból származtatni, másodszer a m. szóbeli *t* nem felelhet meg a finn *y*-nak. Ha tehát kérdezzük, miféle viszonyban van a m. *tölt*- és a finn *täytä*-, először is azt látjuk, hogy: alapszavaik (m. *tö*- és f. *täy*-) azonosak (v. ö. Budenz, MUgSz. 203, 241.), de képzőik különbözők. A m. *-lt* nyilván összetett képző: *-l-t*; s már csak a külön részek értékét kell meghatároznunk. A *tölt* mellett van *tel-ik* is, s

ez arra látszik mutatni, hogy a *-t* causativ, mely az intransitiv *tel-*, *töl-* igét transitivvá teszi; igen, csakhogy a *tel-*, *töl-* nem intransitiv, mert mondják pl. «a bor megteli a poharat», s e szerint itt nincs helye a causativ képzőnek, s a *tölt-*beli *-t* is csak momentán lehet¹⁾; ebből azután az is következik, hogy az *-l* nem lehet frequentativ, hanem csak momentan, mert a mom. *-t* csak mom. *-l*-vel szokott kapcsolatba lépni; — a *tölt-* tehát egészen olyan képzés, mint a *rikolt*, *kiált* stb. Ennek az *-lt* képző-bokornak pedig a finnben is éppen *-lt* felel meg (*nosta-lta-*, *paina-lta-* stb.); tehát a *tüyttä-*beli *-ttä* nem lehet megfelelője a *tölt-*beli *-lt-*nek, s az a *-ttä* valószínűleg nem is egyéb, mint az az egyszerű mom. képző, mely pl. ezekben is van: *kysy-ttä-*, *pese-ttä-* stb.

27. *Tudni* — votj. *todini* (G. 784.), helyesebben: *todnī*; Gyarmathiból (Affin. 183.) átvéve.

28. *Val-*, *vol-* — finn *ol-*, észt *oll-*, cser. *ul-* (G. 836.) Az észt *ole-t* és a m. *vol-t* már Gyarmathi is egyezőnek mondta (Affin. 138.), csakhogy nála az utóbbi nem mint valóban meglevő, hanem mint képzelt igető szerepel.

A szóképzésre és szóragozásra nézve Révai műveiben szintén találunk több helyes észrevételt; nevezetesen:

(Deverbális igeképzés:)

1. A finn nyelv *-t* képzős passivumában fölismerete a m. *-t-s* passivum megfelelőjét. (A. 265.)

(Deverbális névszóképzés:)

2. Fölismerete az észt *-ma*, lapp *-m* és magy. *-m* nomen verbale (nomen actionis v. acti) képzők azonosságát (G. 785.)

3. Gyarmathi (Affin. 183.) nyomán mondja (G. 784.), és helyesen, hogy a magyar infinitivus-beli *-ni* megvan a zürjén-votjákban is; csak azt kell hozzá tennünk, hogy itt mélyhangú az *i* (*ī*).

(Denominativ névszóképzés:)

4. Szintén Gyarmathi nyomán tanítja a m. és lp. sorszám-névképző (*-d*) azonosságát (G. 282.)

5. Tanítja továbbá a magyar, lapp, finn és észt comparati-

¹⁾ A *telik* úgy magyarázható, mint a *tör—törük*, t. i. hogy az utóbbiban lappangásba jött egy reflexiv képző (*-v*), tehát *telik* tulajdonképen **tel-v-ik-*ből való.

vus-képző azonosságát is. (G. 215.) A magyar és lapp képző azonosságát már Sajnovics is észrevette (Demonstr. 88.), de a finnt és észtet Révai sorolta először hozzájuk; a mi a képző származtatását illeti arra már megtettük észrevételeinket.

6. Az ugor pluralis-jelelőket, nevezetesen a finn *-t*, észti *-d*, lapp *-χ*, *-h*¹⁾ is a magyar *-k* képzőket egy eredetűeknek tartja (G. 198.)

(Igeidők és módok képzése:)

7. Az egyik m. praeteritum (ú. n. imperfectum) képzője Révai (G. 646.) szerint egy verbum substantivum *va*, melynek értelme; «fuit, exstitit», ugyanaz, mely szerinte megvan a gerundiumban: pl. *takarva*. Ezt a héber *vai*-val hozza kapcsolatba, s ennek *-i*-jéből származtatja az ugor nyelvekbeli *-i* praeteritum-képzőt, melyre a lappból, finnől és észtből hoz föl példákat. Hogy ez a származtatás nem állhat meg, azt nem szükséges bizonyítanunk; de a dolog mégis érdekes annyiban, hogy Révai fölismerte a m. *<á*, *<é* praeteritum-képző egyezését a többi ugor nyelvek *-i* képzőjével. De meg kell említenünk, hogy a lp. *-i* és a m. *<é* (*<á*) képző egyezését már Sajnovics is sejtette, mert a Demonstr. 103. lapján így ír: «Tempus imperfectum apud Leemium terminatur in syllabam *im*. Molnario nostro tempora imperfecta sunt composita; sed perfectum primum terminatur in *ék* vel *ém*, quod postremum ad sonum *im* proxime accedit.»

8. A modus potentialis (ú. n. optativus) képzője: *-na*, *-ne* Révai szerint (G. 730.) jelent tanácsot, akaratot, vágyat, törekvést és összefügg az észti *noudma* «nisi, conari», *nou* «consilium» és finn *nojan* «nitor, conor» szavakkal. Hogy azomban ezen szavaknak semmi közük sincs a m. *-na*, *-ne* képzőhöz, az nem szorúl bizonyításra; de egymáshoz sincs semmi közük, a mint mindjárt látni fogjuk. Az észti *noudma* (v. *nöudma*) értelme ugyanis Hupel szerint: «erforschen, untersuchen, sich bestreben»; ez nem függhet össze a *nou* (*nouv*, *nöuv*) «rath, anschlag, rathschlag» szóval, a miről könnyen meggyőződhetünk, ha e szavak finn alakját nézzük. Az észti *noudma*-nak a finnben *noudan* (*nouta-*) «vestigia cujus premo; nach etwas gehen, folgen, befolgen» (Renvall) felel meg; az észti

¹⁾ A lp. *k* pluralis-képző, úgy látszik, elkerülte Révainak figyelmét, pedig Sajnovics ezt is fölhozta (Demonstr. 87).

nou pedig ugyanaz, mint a finn *neuwo* «consilium», mely sem alakilag, sem értelmileg nem egyeztethető össze a *nouta*-val. A mi pedig a finn *nojan*-t illeti, arról már fennebb kimutattuk, hogy értelme nem «törekedni», s így szintén nem függhet össze az észti *noudma*-val. — Van azonban ebben a pontban mégis valami, a miben Révainak igazat kell adnunk. Ő t. i. a m. *-na*, *-ne* (helyesebben *-ná*, *-né*) képzőt kapcsolatba hozza a finn *-ne* (concessivus) képzővel, és ez helyes is, noha a kettőt teljesen azonosnak nem lehet mondani; mert, a mint Budenz kimutatta, a finn *-ne*-nek a m. képzőből csak az *-n* felel meg: az <á, <é külön (nomen verbale) képző.

9. Fölismerete Révai a m. *-j* s a finn és észti *-k*, *-g* imperativus-képzők egyezését is (G. 709.), s ez a tény már magában véve érdekes, ha származtatása (az *ej*, *haj* interjectióból) nem állhat is meg.

(Ragozás:)

10. Révai (G. 211.) azonosnak mondja a lapp *-n* (nála *an*, *en*) és a magyar *-n* (nála *on*, *en*) locativus ragot. Példái: *kabmagan in calceo*, *puoraken in bono*, *super bonum* (Gananderből, 23. l.) — és *asztalon*, *fedelen*. Ebben igaza van, de csak részben, mert a m. superessivus *-n* nem egészen az, a mi a lapp *-n*, noha teljesen azonosnak látszanak; — Budenz ugyanis kimutatta, hogy a m. *-n* előtt egy rag-alapszónak (valószínűleg *-l*-nek) kell lappangania, s így a m. *-n* eredb. *-ln* (= finn *-lna*, *-lla*), a lapp *-n* pedig csak pusztán locativusi *-n*.

Ennyit akartunk elmondani Révairól mint ugor nyelvészről. Minden apróságra nem terjeszkedtünk ki, de semmi jellemző dolgot nem hagytunk figyelmen kívül, s így azt hisszük, hogy olvasóink ezen összeállítás nyomán megalkothatják maguknak Révainak, az ugor nyelvésznek képét.

II.

Hogy a Révainál található altajiság egészen együtt legyen, felsoroljuk még azokat az adatokat is, melyeket ő a törökségből (jobbára *Meninszki* nyomán) fölhozott. Mindössze is kevés van ilyen, azért mellőztük is itt az osztályozást, s csak úgy soroljuk föl az adatokat, a hogy nála következnek egymás után.

1. A m. *hat* szóval egyezteteti a török (oszm. ¹⁾ *alti* szót, melynek — a hasonlóság szembetűnőbbé tételére¹ — *halti* alakot ad; de ez utóbbi fictio. (G. 268.) Megemlíthetjük, hogy a m. *hat* és oszm. *alti* Hunfalvynál (Bud. Szemle XIX. 1864. 13.) és a Vámbéry «Magyar és török-tatár szóegyezéseiben» (NyK. VIII. 150.) is föl van hozva, Budenz azonban (NyK. X, 101.) nem helyesli.

2. *Hét* egyező a tör. *jedi* szóval (G. 269.) Ezt az egyeztetést megtaláljuk Budenznél (M. Nyelvészet IV, 411.) Hunfalvynál (i. h.) és Vámbérynél is (NyK. VIII, 150.)

3. A m. tizesek végén levő *-van*, *ven-t* egyezteteti a török *on* = 10-vel (G. 272.) Ez az egyezés sokkal föltűnőbb, semhogy szemet ne szúrt volna; megtaláljuk Hunfalvynál is. (B. Szemle XIX. 1864. 16.)

4. Helyes észrevétel, hogy a török *miş* (tíz) megvan a zürjénvtjákban is (G. 273.), mert itt csakugyan van egy *miş* (tíz) számnév, mely mint amaz, csak összetételekben fordul elő.

5. A török *ilk* primus szót egyezteteti a lp. *alget* és észk *algama* «kezdeni» igékkel (G. 280.), a mi a jelentés szempontjából elég plausibilis, de alaki szempontból nem fogadható el. Az *ilk*-vel egyezteteti még a m. *első* szót is, s ez az egyeztetés megvan Vámbérynél (NyK. VIII, 141.) is; — valószínűleg ősrökonság.

6. A m. praeteritumbeli 2. sz. <*ál* (*él* stb.)-t egyezőnek tartja a török *ala* interjectióval, melyet úgy fordít, hogy «en tibi», s úgy magyaráz, hogy az *-a* dativus ragja, az *al* tehát annyi mint «te». (G. 325.) Meg kell vallanunk, hogy ez ügyes, — sőt mondhatni, furfangos combinatio, de csak annyi igaz belőle, hogy a dativus ragja *-a* (vagy *-e*); az *al* nem «te», mert ez a törökben *sen*, s így az egésznek nincs semmi alapja.

7. Az *-uk*, *ük* ragot (pl. *temet-j-ük*) egyezteteti a török *-uk*, *ük*-vel ezekben: *sewer-d-ük*, *bakar-d-uk* amabamus, adspiciebamus (G. 355.) Csakugyan nagyon szembeszökő hasonlatosság, s nem is csodálhatjuk, hogy Révai figyelmét nem kerülte el; rokonságról azonban itt nem lehet szó.

8. *Ki* — és tör. *kim* (G. 429.) Megvan Vámbérynél is (NyK. VIII, 159.). Helyes egyeztetés; e névmások azonossága bizonyosan az ugor-török ősrökonságból való.

¹⁾ Nála általában csak oszmani alakok fordulnak elő.

9. *Ily* — tör. *öjle* «ita, sic, talis» (G. 433.) Itt egy kis hozzátétel van Révai részéről; az *öjle* ugyanis Meninszkinél csak «ita, sic»-nek van fordítva; tehát a «talis» értelmet Révai tette hozzá, de nem helyesen.

10. A rokon nyelvek praeteritumának *-i*-jét (m. <á, é) keresi a török igék *-im* végében, mely szerinte hiányos ige (= sum), és ebből van összevonva: *i-em* (G. 648.) Elég ügyes combinatio, de tévedésen alapszik, mert itt ez az *i* éppen nem jelentős, hanem csak ejtéskönnyítő hangzó a rag (*m*) előtt.

11. A m. praeteritumbeli *-t, -tt*-vel azonosnak tartja a török praeteritumbeli *-dii, di, tü, ti-t*, pl. *i-dii-m* fui (G. 676.) Ez a nézet a legújabb ideig tartotta magát fönn, s még Hunfalvy Pálnál is megtalálható (B. Szemle XIX. 63.) (L. ezt a praet.-ot fennebb.)

12. A finn *-is* (*-isi*, ered. *-ks*) és észtt *es, as* képzőjű conditionalist Révai ezen török alakokkal egyezteteti: *sev-se* amet, *ama-ret*; *bak-sa* adspiciat (G. 738.). A hasonlatosság — az igaz — elég csábító, azomban itt egy kis tévedés van a dologhan. Meninszkinben ugyanis, honnan Révai ezen alakokat átvette, nem «amet, adspiciat» van csupán, hanem «si amet, adspiciat» stb., azaz ezek határozott feltételes alakok, s Révait az vezette félre, hogy a «si» csak az első személynél van kitéve, a többiekénél pedig el van hagyva.

13. A m. *-ni, észtt -ma, lp. -m* Révai szerint egyező a török *-mak, -mek* infinitívussal. (G. 787.)

14. A m. *val-, vol-* igét egyezteteti a tör. *ol-mak* esse, fieri igével (G. 842.), és helyesen, mert ezek közt ösrokonság van.

Ennyiből áll körülbelül a Révainál található törökség.

DR. SZINNYEI JÓZSEF.